

Knut Løyland och Vidar Ringstad:
EFTERFRÅGAN PÅ BOKLÅN
FRÅN SVENSKA FOLKBIBLIOTEK
KULTURPOLITISK FORSKNING #2

Efterfrågan på boklån från svenska folkbibliotek
av Knut Løyland och Vidar Ringstad
Tryck: Elanders, 2010
© Statens kulturråd 2010

ISBN 978-91-85259-75-5
Omslag: Halmstad Stadsbibliotek, foto: Johan Lotand

Kulturrådet, Box 27215, 102 53 Stockholm Besök: Borgvägen 1–5
Tel: 08 519 264 00 Fax: 08 519 264 99 E-post: kulturradet@kulturradet.se Webbplats: www.kulturradet.se

KULTURRÅDET

INNEHÅLL

Förord sid. 5

Summary sid. 7

1. Projektets syfte sid. 8

2. Tidigare forskning på området sid. 9

3. Närmare om analysupplägg och problemställningar sid. 12

4. Närmare om svenska folkbibliotek sid. 19

5. Dataunderlag och variabeldefinitioner sid. 27

6. Resultat sid. 34

7. Slutsummering och diskussion sid. 55

Referenser sid. 67

Bilaga sid. 69

Knut Løyland är verksam som forskare vid Telemarksforskning – ett forskningsinstitut med spetskompetens inom bl.a. kulturpolitik och kulturekonomi, beläget i Bø i Norge. Han undervisar också i kulturekonomi vid Høgskolen i Telemark. Han är utbildad nationalekonom från Universitetet i Oslo och har primärt drivit empirisk forskning inom arbetsmarknads-, kommunal- och kulturekonomi. De senaste tio åren har han tillsammans med Vidar Ringstad jobbat mycket med kulturekonomiska problemställningar, bl.a. inom bokbranschen och scenkonstområdet. Han har dessutom genomfört flera efterfrågeanalyser kring böcker, teater och dagstidningar.

Vidar Ringstad är seniorforsker vid Telemarksforskning. Han är utbildad nationalekonom vid Universitetet i Oslo och disputerade där 1971. Han har i mer än 40 år publicerat böcker och artiklar i internationella tidskrifter på samhällsekonomiska teman. Han har varit läroboksförfattare i nära 30 år, bl.a. i ämnet kulturekonomi. De senaste tio åren har han arbetat mest med kulturekonomiska problemställningar.

FÖRORD

Hösten 2007 presenterade de norska forskarna Knut Løyland och Vidar Ringstad en studie om efterfrågan på boklån från norska folkbibliotek. Kulturrådet blev intresserat av att göra en liknande studie av svenska förhållanden. Ett sådant projekt tog sin början sent på hösten 2007 och har sedan med stöd från Kulturrådet bedrivits på deltid under två kalenderår. Kulturrådet har sedan 1994 varit ansvarig myndighet för den officiella statistiken på biblioteksområdet och det är med de insamlade uppgifterna i biblioteksstatistiken som grund och med kompletterande uppgifter från f.d. Glesbygdverket som projektet kunnat genomföras. Resultaten av studien presenteras nu på svenska, som den andra volymen i Kulturrådets nya rapportserie med kulturpolitisk forskning.

Studien undersöker efterfrågan på boklån och lån av andra media vid svenska kommunbibliotek med ekonometriska metoder. Biblioteksforskning av denna typ är inte särskilt utbredd i vare sig Sverige, Norge eller världen i övrigt och kan utan överdrift kallas för pionjärbete. Forskarna diskuterar på något ställe i rapporten kring framgångsrik biblioteksverksamhet i termer av ökad utlåning. Det är viktigt att framhålla att utlån av böcker och andra media är en väsentlig del av verksamheten vid kommunbibliotek, men det är förvisso inte den enda. Analyserna i den här studien bör kompletteras med andra undersökningar som inriktas på andra delar av bibliotekens mångsidiga uppdrag, för att på ett rättvisande sätt värdera kommunbibliotekens verksamhet.

Vi är glada att med finansieringen av det nu avslutade projektet ha medverkat till nordisk samverkan inom kulturpolitisk forskning. Vi har som bekant många gemensamma beröringspunkter i de nordiska länderna, inte minst inom kulturområdet. Det här svensk-norska samarbetet gör oss nyfikna på att undersöka möjligheterna till att genomföra komparativa studier även på andra delar av kulturens fält.

Kennet Johansson
Generaldirektör Kulturrådet

SUMMARY

The main purpose of this study is to explore the determinants of borrowing demand for books and audiovisual media (AV-media) from local public libraries in Sweden. We use balanced panel data for libraries at the municipality level for the period 1995–2007. Since book borrowing in Sweden has no price, the borrowing demand is explored by using quasi-demand relations on a municipal level. Thus average travel time to the nearest located library within the municipality is used as the price of borrowing books.

Our results quite strongly conclude that there is a negative relationship between travel time and borrowing demand for both books and AV-media. The stock of books, of AV-media, and the gross growth in the stock of books have all a significantly positive effect on borrowing demand for books, while corresponding results for AV-media is more ambiguous. For the latter we find that the stock of books has a negative effect on borrowing demand for books while the effects are positive for the gross growth of books as well as the stock of AV-media.

The opening hours of the libraries are positively related to both borrowing demand for books and AV-media – and significantly so. This is also the case for the number of mobile library units.

Among the more striking results we find a substantially bigger effect of travel time on the borrowing demand for AV-media and books for adults than for children books. A likely explanation of this finding is that the real shadow price is higher for adults, and that it is higher in communities with high income levels as well.

An even more striking finding is the strongly reduced income elasticity over time, making both categories of books, as well as AV-media, inferior goods. This could be due to Linder's disease with an increased effect of the shadow price of travel time. Alternatively, it could be due to a more complex change in the interaction of demand for these goods in their ordinary markets and the borrowing demand from the libraries. Anyway, the role of the Swedish local libraries seems to be basically changed. Since book reading in particular is important for the income prospects in the future, our findings suggest quite strongly that the local public libraries have a more important role to play in the last part of the period studied than in the first part in equalizing income opportunities.

1. PROJEKTETS SYFTE

Huvudsyftet med detta projekt är som titeln anger att göra en empirisk analys av efterfrågan på utlåning från kommunala folkbibliotek i Sverige, med tonvikt på böcker. Perioden som behandlas är 1995–2007. Utgångspunkten för många av de metoder och problemställningar som används i rapporten återfinns i motsvarande studie av norska folkbibliotek, jfr Løyland och Ringstad (2008). Eftersom den endast omfattar data för fyra år (2001–2004) ger en analys som den svenska, med utvidgade tidsramar, en avsevärt bättre grundval för tillförlitliga slutsatser om vad som påverkar efterfrågan på utlån från folkbiblioteken.

I den genomförda norska studien analyseras en rad problemställningar, där huvudfokus riktas mot vilka faktorer som påverkar boklånen från de kommunala folkbiblioteken. Bland dessa faktorer kan vi skilja mellan följande:

- ekonomiska faktorer som pris och inkomst
- bibliotekens särdrag, däribland nyförvärv och beståndet av böcker och AV-medier
- kommunernas sociodemografiska kännetecken
- andra faktorer, däribland regionala skillnader.

I studien vill vi, så långt data medger, genomföra analyser som belyser sambanden mellan dessa faktorer och utlåningen av böcker och AV-medier från svenska folkbibliotek, med huvudfokus på böcker.

I kapitel 2 ger vi en översikt över relevant forskning på området. I kapitel 3 går vi djupare in på problemställningarna. Dessa tar huvudsakligen sin utgångspunkt i de resultat som framkom i motsvarande norska analys av Løyland och Ringstad (2008). Vi återger därför även de mest centrala resultaten från den analysen. I den här rapporten görs en ny analys, som även bygger på svenska data, av de slutsatser som framkom under arbetet med det norska projektet. Vi kommer dessutom att analysera en rad andra faktorer.

I kapitel 4 ger vi en kort översikt över det svenska folkbibliotekssystemets struktur. Vi återger även huvuddragen i de svenska folkbibliotekens utveckling, med tonvikt på bokrelaterade storheter. I kapitel 5 redogör vi för vilka informationskällor vi har använt och hur de har använts. Centralt i detta sammanhang är definitionerna av de variabler som ingår i beräkningarna, och vi presenterar även några enkla statistiska egenskaper för dessa variabler. Kapitel 6 innehåller resultaten av beräkningarna och vår tolkning av dem, och i det avslutande kapitlet gör vi en slutsummering och diskuterar resultaten.

2. TIDIGARE FORSKNING PÅ OMRÅDET

1. Inferiora varor är en översättning av den engelska termen "inferior goods".

Av tradition har bibliotekstjänsterna dominerats av boklån. Detta är en av två huvudkomponenter i efterfrågan på böcker. Om den andra huvudkomponenten – ”vanlig” efterfrågan på böcker i bokhandlar och på andra försäljningsställen – är den forskningsbaserade kunskapen liten. Om efterfrågan på biblioteksutlåning är forskningen ännu mer begränsad.

De analyser som finns om efterfrågan på böcker från vanlig försäljning visar genomgående att bokefterfrågan är inkomstelasstisk och priselastisk, jfr bl.a. Bittlingmayer (1992), Hjorth-Andersen (2000), Prieto-Rodriguez m.fl. (2004) samt Ringstad och Løyland (2006). En inkomstelasstisk efterfrågan innebär att efterfrågan förändras procentuellt mer än inkomsten vid en inkomstförändring. I sistnämnda analys är inkomstelassticiteten således ca 1,3. Det innebär att en inkomstökning på 10 procent medför en 13-procentig ökning av efterfrågan. Det innebär också att bokinköpen utgör en stadigt växande andel av hushållsbudgeten när inkomsten ökar. För varor där inkomstelassticiteten understiger 1 är utvecklingen den omvända. Man kan även tänka sig en negativ inkomstelassticitet. Då talar man om inferiora varor.¹

Priselastisk efterfrågan innebär på motsvarande sätt att efterfrågan är känslig för prisförändringar, närmare bestämt att den procentuella förändringen av efterfrågan är större än den procentuella förändringen av priset. Med en priselasticitet på till exempel -1,5 kommer efterfrågan att minska med 15 procent vid en 10-procentig prisökning. På motsvarande sätt finns det korspriselasticiteter som anger vad som sker med efterfrågan på en vara när priset på andra varor förändras. Ovannämnda analys av den norska bokmarknaden ger således som resultat att korspriselasticiteten gentemot andra kulturvaror är ca 1,6. Det betyder att när priset på andra kulturvaror går upp med 10 procent, går efterfrågan på böcker upp med 16 procent. Dessa beräkningar bekräftar det man rimligen kan förvänta sig, nämligen att böcker och andra kulturvaror är alternativ till varandra (även kallat substitut), dvs. de fyller i viss mån samma behov. Varor med negativ korspriselasticitet kallas för komplementära. Det är varor som kompletterar varandra, såsom bilar och bensin eller skidor och skidstavar.

Sådana elasticiteter är alltså ett enkelt uttryck för centrala aspekter för efterfrågan på en marknad, i detta fall på böcker. Det handlar om marknadsegenskaper som är av centralt intresse för aktörerna på marknaden, som förlag och bokhandlare. De har även stor betydelse då myndigheterna vill ingripa på marknaden för att påverka efterfrågan, till exempel genom sänkt moms på böcker, något som sker i både Sverige och Norge.

Vi känner alltså till en del om den vanliga efterfrågan på böcker. För bibliotek finns däremot nästan ingen forskning. Bortsett från Løyland och Ringstad (2008) finns det bara tre analyser som försöker analysera efterfrågesammanhangen med hjälp av relevanta data och ekonometriska metoder. Det är Casper (1978, 1979), Aabø (2004) och Locher (2005).

Det finns dock några grundläggande skillnader mellan dessa tre och den analys som presenteras här. Casper (1978, 1979) studerar en ganska speciell bibliotekstyp, amerikanska sjukhusbibliotek, och använder även andra typer av data. De beräkningar hon gör visar att indikatorvariablerna för egenpris och inkomst har samma påverkan som man väntar sig för den ”vanliga” bokefterfrågan, nämligen negativ respektive positiv, jfr de resultat som vi refererar till här ovan.

Den andra studien, Aabø (2004), analyserar villigheten att betala för utlåningen från norska lokalbibliotek hos 240 personer. Analysen innehåller flera intressanta resultat, framför allt att effekten av inkomst är väldigt begränsad, särskilt när personer utan betalningsvillighet inkluderas. Resträckan till biblioteket har en tydlig, negativ inverkan på betalningsvilligheten och verkar vara huvudförklaringen till att den ligger på noll för vissa personer.

Den tredje analysen, Locher (2005), tar framför allt upp verkan av olika betalningssystem för boklån från tyska offentliga bibliotek. Det viktigaste betalningssystemet är en fast avgift per person och år, oavsett antalet lån. Detta minskar antalet låntagare men inte nödvändigtvis antalet utlån, eftersom de som betalar avgiften lånar mer. En huvudförklaring till det är att de intäkter som biblioteken får in på detta sätt skapar en grund för bibliotek med högre standard och större urval.

Därutöver har Palmer (1982) och Van House (1983 a, b) relevans för oss, eftersom de fokuserar på ett tema som vi ska komma tillbaka till i flera sammanhang, nämligen skuggpriset på biblioteksanvändning i form av resekostnader. Sådana kostnader är otvivelaktigt väldigt olika för olika användare och beror på reseavståndet till biblioteket och skuggpriset per tidsenhet. Vi återkommer till dessa referenser i samband med det vi har kallat Linders sjuka. Ett närbesläktat tema, att det tar tid att läsa böcker, diskuteras av Kingma (2001), kapitel 11.

I övrigt finns det en omfattande litteratur av mer begränsad relevans som behandlar bibliotek och deras användare mer allmänt. Exempel på sådana studier är Buckland (1975, 1983), som tar upp variationer i efterfrågan på olika titlar både över tid och mellan titlar, lånevanor, hur biblioteken anpassar sig till olika efterfrågestrukturer och hur detta i sin tur påverkar efterfrågan.

Det finns också ett stort antal studier som fokuserar på användarna och deras sociodemografiska kännetecken (exempelvis kön, ålder, utbildning,

yrkesbakgrund). Ett exempel på detta är Buskoven (2006). Den empiriska delen av dessa analyser består av typiska korstabuleringar, även om mer avancerade statistiska metoder lätt skulle kunna användas, jfr Getz (1980).

Ett annat viktigt tema för både användarna och biblioteken är förnyelsen av bokbestånden och vad som sker med gamla böcker. Detta diskuteras av bl.a. Slote (1989) och Lee (1993). Här uppstår ett svårt dilemma. Nyare böcker är troligen mer efterfrågade än gamla, och den samlade efterfrågan på utlån kan därför vara starkt beroende av i vilken grad bokbestånden förnyas. Men om biblioteken inte sorterar ut gamla böcker krävs en ständig utvidgning av hyllorna och magasinerna, något som i praktiken bara är möjligt i begränsad omfattning. Alternativet är att kassera böcker, trots att dessa också efterfrågas i viss mån och dessutom allteftersom representerar ett kulturhistoriskt värde.

Efterfrågan på boklån påverkas troligen även av priset på böcker i handeln. Om priset på böcker går upp, får man räkna med en större efterfrågan på boklån och tvärtom. Vi har inte hittat några studier som behandlar denna fråga, men det finns en närbesläktad studie (Ordovery och Willig, 1978) som går igenom vilken betydelse priset på facktidskrifter har för efterfrågan på utlåning av facktidskrifter.

3. NÄRMARE OM ANALYSUPPLÄGG OCH PROBLEMSTÄLLNINGAR

Kvasiefterfrågefunktioner

Eftersom det inte finns någon vanlig marknad för boklån (eller AV-medier) går det inte att härleda efterfrågan på vanligt sätt med utgångspunkt i marknadspriset, inkomsten och en budgetrestriktion så att efterfrågan på den aktuella varan och andra varor bestäms simultant. Det finns emellertid en efterfrågan på utlåning från biblioteken, och därför kan vi fastställa något som vi kallar kvasiefterfrågefunktioner, där förklaringsfaktorerna i princip är desamma som för ”vanliga” efterfrågefunktioner, till exempel för böcker i bokhandlar och på andra försäljningsställen. På grundval av detta kan vi anta att efterfrågefunktionen för utlåning från biblioteken är följande:

$$(3.1) X = f(\mathbf{p}, Y, \mathbf{E}, \mathbf{S}, \mathbf{M}, \mathbf{R}, t)$$

X står för efterfrågan, \mathbf{p} är en vektor av varupriset, Y är inkomst, \mathbf{E} är en vektor av andra ekonomiska variabler och \mathbf{S} är en vektor av de kommunala bibliotekens särdrag. \mathbf{M} är en vektor av variabler som avspeglar kommunernas sociodemografiska kännetecken, \mathbf{R} är en vektor av regionvariabler och t är en tidsfaktor som avspeglar strukturella förändringar över tid.

I det följande ska vi redogöra för innehållet i sådana kvasiefterfrågefunktioner och kort återge vilka resultat som framkom för norska folkbibliotek i Løyland och Ringstad (2008). Resultaten gäller i huvudsak för böcker totalt. Men i den norska analysen utfördes även separata beräkningar för barn- och ungdomslitteratur och litteratur för vuxna samt några beräkningar som belyser efterfrågan på AV-medier. Det gör vi även i den svenska analysen, och vi kommer därför att beskriva sådana beräkningar.

Till slut ska vi behandla ett område som inte fick den plats det förtjänar i Løyland och Ringstad (2008). Det handlar om att boklånen innebär resekostnader för de flesta biblioteksanvändare, särskilt då dessa är kopplade till ett fenomen som kan kallas Linders sjuka. Denna ”sjukdom” hänger ihop med att ett ökat välstånd, som följer av löneökningar, innebär ett högre pris på fritid och därmed ett högre pris på de varor som tar tid att konsumera. Av samma orsak ökar även priset på restid, vilket är en central faktor vid användningen av bibliotek. Varor som kräver konsumtionstid och/eller restid kan alltså bli betydligt dyrare över tid trots att användningen är gratis. De riskerar därför att trängas ut av andra, konkurrerande varor som inte medför tidskostnader.

Innehållet i kvasiofterfrågefunktionerna

Man kan gruppera de olika element som funktionerna innehåller, såsom vi har gjort inledningsvis. De ekonomiska faktorerna motsvarar p och Y i ekvation (3.1), S är de kommunala bibliotekens särdrag, som nyförvärv och beståndet av böcker och AV-medier, öppettider osv. M består av kommunernas sociodemografiska kännetecken, medan strukturella förändringar symboliseras av t .

De ekonomiska faktorerna omfattar inkomsten, mätt som genomsnittsinkomsten för kommuninvånare 20 år och äldre, priset på boklån och priset på böcker i bokhandeln. Det sistnämnda har mätts med hjälp av ett nationellt prisindex för böcker. Vi har även tagit med genomsnittsinkomst över medianinkomst, vilket representerar ett enkelt mått på inkomstfördelningen i kommunen.

Eftersom det är gratis att låna böcker i både Norge och Sverige kan det verka konstigt att vi tar med ”priset på boklån”. Poängen är att även om biblioteken inte tar betalt för sina tjänster, kostar det något att använda dem. Det beror på de tidigare nämnda reskostnader som de flesta biblioteksanvändare har. Dessa kostnader kan variera stort beroende på reseavstånd och hur mycket tiden kostar i form av förlorad inkomst eller minskade möjligheter att göra andra saker. Priset på boklån är alltså något speciellt. Det är också speciellt på ett annat sätt. En egenskap hos detta pris, jämfört med ”vanliga” priser, är att det är gemensamt för alla tjänster som erbjuds på biblioteket och att det är oberoende av hur många objekt som lånas. Ett bibliotek med ett bra urval är attraktivare, eftersom ”priset” per enhet avtar med antalet objekt som lånas.

Priset på böcker i bokhandeln är också av intresse för efterfrågan på bibliotekens böcker, eftersom det är rimligt att tro att boklån och bokinköp är nära substitut. I så fall ökar efterfrågan på boklån från biblioteken när böckernas försäljningspris ökar – och tvärtom. Detta kan mätas med hjälp av en så kallad korspriselasticitet som vi beskrev i kapitel 2.

På motsvarande sätt kan inkomstens betydelse mätas med hjälp av efterfrågans inkomstelasticitet. Som vi nämnde i kapitel 2 visar analyser av den ”vanliga” bokmarknaden ganska entydigt att böcker har relativt hög inkomstelasticitet. Man kan dock inte förvänta sig att detsamma gäller efterfrågan på böcker från bibliotek. Detta beror på att det kan finnas en hög substitutionsgrad mellan de två efterfrågetyperna. Den kan till och med vara så hög att inkomsten påverkar efterfrågan på biblioteksböcker negativt, dvs. att biblioteksböcker är en inferior vara, jfr kapitel 2. Det betyder i så fall att efterfrågan på biblioteksböcker avtar med stigande inkomst, eftersom man då hellre köper böckerna än lånar dem. Detta kan också vara förklaringen till den höga inkomstelasticiteten för vanlig efterfrågan

på böcker. Eller med andra ord: Utan bibliotek hade inkomstelasticiteten varit mindre.

I Løyland och Ringstad (2008) bekräftas att inkomstelasticiteten för boklån är betydligt lägre än för bokinköp, men den är likväl klart positiv: Enligt resultaten är boklån alltså inte någon inferior vara. Vi hittar också en negativ, direkt priselasticitet för boklån, något som alltså bekräftar att restiden har betydelse för efterfrågan. Resultaten tyder även på att det finns en viss substitutionsgrad mellan boklån och bokinköp. På den punkten är resultaten dock knappt signifikanta, något som kan bero på att analysen, vilket nämndes inledningsvis, endast omfattar fyra år. Datamaterialet som omfattar flera år kommer alltså att ge en solidare grund för att analysera denna punkt.

Bibliotekens attraktionsvärde när det gäller efterfrågan på böcker beror i hög grad sannolikt på bokbeståndet och anskaffningen av nya böcker. Särskilt det sistnämnda har stor betydelse, eftersom nyligen publicerade böcker troligen läses oftare än äldre böcker. Beståndet och nyförvärven av AV-medier kan också ha en indirekt effekt på efterfrågan på bibliotekens böcker. Dessa kan tänkas ha en positiv inverkan eller också kanske de tränger undan efterfrågan på boklån.

Det här är en punkt där systematisk kunskap är särskilt viktig för politiska myndigheter och andra som ansvarar för litteratur- och bibliotekspolitik. Eftersom kommunerna i både Sverige och Norge är skyldiga att erbjuda invånarna bibliotekstjänster är det viktigt att känna till vilken betydelse beståndet och anskaffningen av nyare litteratur och AV-medier har för lånefrekvensen. Eller för att uttrycka det på ett annat sätt: Det tjänar inte mycket till att lägga ned stora resurser på lokaler och personal om innehållet påverkar utlåningen negativt.

I Løyland och Ringstad (2008) finner man att både bokbeståndet och nyförvärven av böcker har stor effekt på utlåningsfrekvensen av böcker. Man ser också att nyförvärvens betydelse snabbt avtar. Det som har störst betydelse är nyförvärven året innan (antagligen för att en avsevärd del av nyförvärven sker sent på året). Två år gamla böcker har liten betydelse, och tre år gamla ännu mindre. Man ser dessutom att även beståndet och nyförvärven av AV-medier har en klart positiv effekt på efterfrågan på boklån – dvs. att beståndet och nyförvärven av AV-medier är komplementära till låneefterfrågan på böcker.

I Løyland och Ringstad (2008) analyserades inte betydelsen av ett bra tidskrifts- och tidningsbestånd eller tillgången till datorer. Det tänker vi göra här. Det finns även andra särdrag hos biblioteken som kan vara av stor betydelse för utlåningen av böcker och AV-medier. Det gäller till exempel öppettiderna, antalet fasta utlåningsställen och antalet bokbussar.

Ett rimligt antagande är att allt detta har en positiv effekt på utlåningen när vi analyserar andra faktorer, som bokbestånd, nyförvärv etc. Det får i alla fall antas vara avsikten med sådana åtgärder eftersom de alla har som ändamål att öka befolkningens tillgång till litteratur.

Løyland och Ringstad (2008) hittar stöd för att åtgärderna huvudsakligen har en positiv effekt på boklånen, men effekten är inte statistiskt säkerställd för alla tre. Det är bara öppetiderna som ger en klart positiv effekt. Antalet bokbussar har genomgående också en positiv effekt, men statistiskt sett är den svagare. Effekten av antalet filialer är inte statistiskt signifikant, och i några fall har effekten inga positiva förtecken. Det är överraskande, och orsaken är inte helt uppenbar. En möjlig förklaring är att ett stort antal filialer har två motsatta effekter: kortare reseavstånd, vilket påverkar utlåningen positivt, och sämre urval i filialbiblioteket, vilket påverkar negativt. Vid utformningen av den framtida bibliotekspolitikerna är det därför mycket viktigt att inhämta mer kunskap om vilka av dessa faktorer som påverkar utlåningsfrekvensen mest. Viktiga politiska val står mellan att å ena sidan satsa på några få, stora och välutrustade bibliotek och å andra sidan på filialbibliotek och bokbussar. De sistnämnda kommer ofrånkomligen att vara mindre välutrustade än de förstnämnda.

Kommunernas särdrag omfattar mer precis särdragen hos de personer som bor där (och som inte ingår i övriga faktorer, t.ex. genomsnittsinkomst). I Løyland och Ringstad (2008) analyseras betydelsen av två sådana faktorer. Den ena är antalet invånare i kommunen och den andra genomsnittlig utbildningsnivå. Lånefrekvensen per invånare är ungefär densamma i både stora och små kommuner, men biblioteken i stora och små kommuner verkar vara attraktiva av olika orsaker. Stora kommuner har fördelar genom att de genomgående har större och mer välutrustade bibliotek än mindre kommuner. När bibliotek i små kommuner är lika attraktiva beror det troligen på att tillgången på böcker att köpa är sämre där.

Det är rimligt att anta att högre genomsnittlig utbildningsnivå hos befolkningen är en förklaring till högre efterfrågan på boklån. Detta bekräftas dock bara delvis i Løyland och Ringstad (2008): En hög andel invånare med medelhög utbildning påverkar positivt, medan andelen med högre utbildning inte verkar ha någon betydelse. Detta kan kanske förklaras med att tillgången till bokhandlar och andra bibliotek är större i kommuner med en stor andel högutbildade personer. Den här analysen omfattar även betydelsen av kön, ålder, utländskt medborgarskap och regionala skillnader. Några sådana faktorer fanns inte med i den norska analysen.

Över tid kan det ske stora förändringar av förhållanden som vi inte har någon information om. Det kan tillskrivas förändrade vanor och preferenser hos allmänheten och nya produkter som i viss mån konkurrerar med

bibliotekstjänsterna. Det sista är troligen speciellt viktigt under den period som analysen omfattar och kan medföra att efterfrågan på bibliotekslån trängs undan av AV-medier eller aktiviteter som biblioteken inte erbjuder. Sådana förändringar sker ofta gradvis och på lång sikt. Genom att ta med en deterministisk trendfaktor i beräkningarna kan man fånga upp en undanträngning av bibliotekslånen som inte uppfångas av de variabler som annars ingår i beräkningarna. Undanträngningen visar sig i så fall genom att denna trendfaktor har en negativ effekt på utlåningsfrekvensen.

Resultaten i Løyland och Ringstad (2008) ger inga tydliga indikationer på en undanträngning av boklånen från sådana ospecificerade faktorer. Den allmänna nedgång i utlåningen från norska bibliotek som man har observerat de senaste åren kan därför knappast förklaras med sådana faktorer. Men även på denna punkt kan resultaten ha påverkats av att vi endast har data för fyra år.

För AV-medier finns däremot en mycket klar positiv trend. Här handlar det alltså om en effekt utöver den effekt som bl.a. nyförvärv och ett utökad AV-mediebestånd har på medieutlåningen. Det rör sig otvivelaktigt om en kombinerad effekt av ökad användning av AV-medier till följd av gradvis större kunskaper om och erfarenhet av användningen av sådana medier och att allt fler har insett att biblioteken har ett utbud på detta område.

För att kunna genomföra beräkningar som bygger på ekvationer av den typ som presenterades i (3.1) måste funktionsformen specificeras. Vi väljer då en linjär logaritmisk form för pris och inkomst, eftersom det ger konstanta elasticiteter genom koefficienterna för respektive variabler. Vi ska alltså beräkna ekvationer av typen:²

$$(3.2) \ln(X) = \alpha + \beta_1 \ln p_1 + \beta_2 \ln p_2 + \eta \ln Y + \omega \mathbf{E} + \theta \mathbf{S} + \gamma \mathbf{M} + \psi \mathbf{R} + \tau + u$$

Här är β_1 alltså en elasticitet som visar hur känslig efterfrågan på boklån är för förändringar av restiden. β_2 är korspriselasticiteten för priset på böcker i bokhandeln och η är inkomstelasticiteten. För innehållet i vektorerna \mathbf{E} , \mathbf{S} , \mathbf{M} och \mathbf{R} redogörs närmare i avsnitt 5.2.1. u är en restterm som fångar upp alla andra faktorer än de som är specificerade och som också är av betydelse för efterfrågan. Ekvationer motsvarande ekvation (3.2) används för både barnböcker och vuxenlitteratur separat och för AV-medier.

Efterfrågan på utlåning av barn- och ungdomsböcker och litteratur för vuxna

Litteraturpolitiskt är efterfrågan på barn- och ungdomsböcker från biblioteken särskilt viktig, speciellt på grund av de gemenskapsvärden som tillvaratas hos yngre genom böcker och goda läskunskaper. Efterfråge-

2. Ekvationen är inte fullständig. En fullständig uppsättning av förklaringsvariablerna finns i kapitel 5.

strukturen kan skilja sig mellan dessa två och vuxenlitteraturen. Om man endast analyserar den totala bokutlåningen riskerar grunden för en bra litteraturpolitik därför att bli en vilseledande.

I Løyland och Ringstad (2008) utförde vi därför separata beräkningar för de två kategorierna och hittade därmed tydliga strukturella skillnader. De mest påfallande är skillnaderna i betydelsen av restid och inkomst: Medan inkomsten är mycket betydelsefull och restiden nästan utan betydelse för efterfrågan på barn- och ungdomslitteratur är situationen den motsatta för efterfrågan på vuxenlitteratur. Vuxenlitteraturen är alltså på gränsen till att vara en inferior vara. En trolig förklaring till detta är att skuggpriset på tid är högre för vuxna än för barn och ungdom, och högre i rika kommuner än i dem med lägre inkomster. Detta ska vi återkomma till i nästa avsnitt.

I Løyland och Ringstad (2008) ser man också att medan nyförvärven av barnböcker inte har någon betydelse för utlåningen av vuxenlitteratur, har nyförvärven av vuxenlitteratur en klart negativ effekt på utlåningen av barn- och ungdomslitteratur. Vi har ingen bra förklaring till det resultatet, och det ska bli mycket intressant att se om resultatet blir detsamma i Sverige.

Betydelsen av restidskostnader och Linders sjuka

Att reseavstånd, restid och restidskostnader har stor betydelse för efterfrågan på bibliotekstjänster är ganska självklart. Det finns också en lång rad analyser, särskilt i USA, som försöker kvantifiera den betydelsen. Det framgår bl.a. av Palmer (1981), som ger en ganska detaljerad översikt över ett stort antal sådana analyser, en del från ganska långt tillbaka i tiden. Aabø (2004) gör en analys av betalningsvilligheten för boklån i Norge som också inbegriper restid.

Dessa analyser bekräftar ganska entydigt att reseavstånd, restid och restidskostnader har betydelse för efterfrågan på bibliotekens utlåning. Däremot är de knappast entydiga när det gäller hur stor betydelsen är. Det beror på att den kan variera efter vilka typer av användare det handlar om och vilka särdrag de har. Det beror också på att analyserna delvis är ganska olika när det gäller metodik och empirisk grundval.

Men framför allt beror det på att det saknas en rimlig och fullständig teorigrund för biblioteksanvändarnas beteenden. Van House (1983 a, b) har gjort ett försök att skapa en sådan grund. Hon bygger då på Gary Beckers tidsallokeringsmodell (Becker, 1965), som explicit får fram den betydelse lönen har för fördelningen av användarnas tid på arbete och fritid. Hög lön gör fritiden dyr och tvärtom. Det betyder att även kostnaden för att resa till biblioteket varierar med lönen.

Van House genomför dock inga empiriska analyser på basis av sin mo-

dell. Hon nöjer sig med att referera till resultaten från tidigare analyser som tyder på att hennes tidsallokeringsmodell är plausibel. Det har inte varit möjligt att hitta färskare analyser av efterfrågan på bibliotekstjänster som stöder denna modell. Resultaten i Løyland och Ringstad (2008) tyder emellertid på att den är plausibel, även om modellen inte används explicit där. De strukturskillnader i efterfrågan på barn- och ungdomslitteratur å ena sidan och vuxenlitteratur å andra sidan som vi har refererat till ovan står helt i samklang med vad man kan förvänta sig enligt Beckers tidsallokeringsmodell.

Däremot finns det några analyser som bygger på denna modell för andra varor som också innebär restidskostnader. Det är Késenne och Butzen (1987) när det gäller idrottsaktiviteter och idrottsevenemang och Withers (1980) och Zieba (2009) när det gäller scenkonst. De två sistnämnda visar också vilken betydelse tidskostnaderna har för efterfrågan, mätt som inverkan på inkomstelasticiteten. Det beror på att när lönen går upp, går även inkomsten upp, och då stiger efterfrågan på en normal vara. För en vara som kräver restid blir dock effekten av högre lön via högre inkomst negativ genom att varan blir dyrare att använda. Enligt Zieba (2009), en av de två analyser som ger statistiskt sett mest säkra resultat, innebär detta att inkomstelasticiteten för efterfrågan på scenkonst minskar kraftigt, från 5,97 till 1,22.

Denna negativa effekt av löneökningar har vi kallat Linders sjuka (i analogi med den mer kända och välanalyserade Baumols sjuka, som rör kostnadseffekterna av löneökningar). Namnet härrör från den svenska samhällsekonomen Staffan Burenstam Linder, som var den förste att diskutera denna effekt av löneökningar (Linder, 1970). "Sjukdomen" kan även förändra sig med tiden. Beräkningar av norska konsumenters efterfrågan på idrott och scenkonst (både levande scenkonst och bio) tyder i alla fall på det (Ringstad och Løyland, 2008 samt Løyland och Ringstad, 2009). Mot den bakgrunden är det av stort intresse att ta reda på om något motsvarande gäller för utlåningen av böcker och AV-medier från bibliotek.

4. NÄRMARE OM SVENSKA FOLKBIBLIOTEK

Inledning

”Folkbibliotek” eller ”kommunbibliotek” är i Sverige benämningen på bibliotek som drivs i kommunal regi. Alla invånare har tillgång till folkbibliotek, och låntagarna kan låna böcker och andra medier utan att det kostar något. Folkbiblioteken regleras av den svenska Bibliotekslagen från 1996, med tillägg 2004. I Sverige, liksom i Norge, finns även andra typer av bibliotek, till exempel länsbibliotek, högskole- och universitetsbibliotek, skolbibliotek samt specialbibliotek. Det dataunderlag som används i analyserna i den här rapporten bygger emellertid endast på information om folkbibliotekens aktiviteter.

Folkbibliotekssystemet i en svensk kommun består vanligtvis av ett huvudbibliotek och ett visst antal filialbibliotek, beroende på kommunstorlek. Filialerna är mindre enheter som är utspridda i kommunen, och dessa fungerar mer eller mindre självständigt i förhållande till huvudbiblioteket.

Folkbiblioteken har i dag en långt större bredd i utbudet än tidigare. Utöver böcker erbjuder de i dag i regel tidningar, tidskrifter, ljudböcker, musikmedier, filmmedier, tillgång till datorer och Internet. Dessutom används biblioteken allt mer som arenor för mindre teaterföreställningar och litteraturevenemang där författarna möter sin publik. Den stora bredden i utbudet bidrar till att biblioteken har utvecklats till att bli viktiga kulturinstitutioner i lokalsamhället.

I det följande ska vi presentera några utvecklingsdrag för de svenska folkbiblioteken totalt sett. I den här presentationen fokuserar vi främst på böcker, eftersom det är den litteraturpolitiska aspekten av bibliotekens verksamhet som är det viktigaste i samband med detta projekt.

Sifferuppgifterna i följande avsnitt omfattar inte alla kommuner i Sverige. Orsaken är för det första att kommunstrukturen har förändrats under perioden. Efter en folkomröstning delades Nykvarn och Södertälje 1998, medan Knivsta på samma sätt bröts ur Uppsala 2002. För det andra saknas det siffror för enskilda kommuner vissa år.

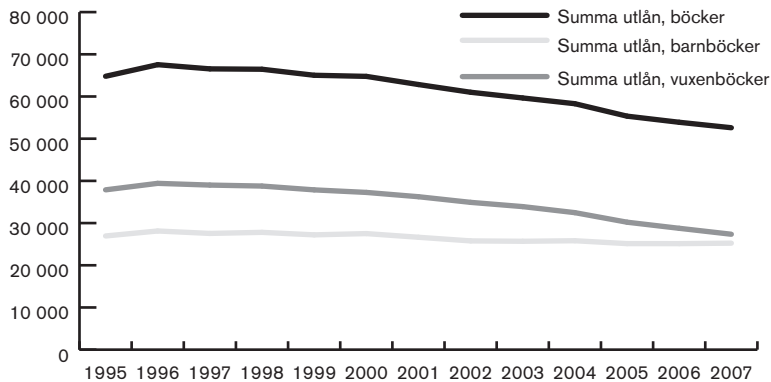
För att inte få förvirrande luckor i statistiken tar vi bara med de kommuner där vi har uppgifter om hela perioden. Det handlar då om allt som allt 261 av 290 kommuner. Invånarna i dessa 261 kommuner utgör 92–93 procent av Sveriges samlade befolkning.

Bokutlåningen 1995–2007

Det totala antalet boklån från svenska bibliotek visar en ganska tydlig negativ trend under perioden 1995 till 2007. I mitten av 1990-talet låg den

samlade utlåningen på ca 65 miljoner böcker. 2007 hade detta minskat till 53 miljoner. För de 261 kommunerna utgör detta en nedgång på 1,7 böcker per invånare och år mellan 1995 och 2007.

Figur 4.1. Utvecklingen för boklån totalt, vuxenböcker och barn- och ungdomsböcker 1995–2007. 261 av 290 kommuner

Källa: Statens kulturråd/Telemarksforsking (TF).

Fördelar vi boklånen på vuxen- respektive barn- och ungdomslitteratur visar siffrorna att det framför allt är utlåningen av vuxenlitteratur som sjunker. Utvecklingen för barn- och ungdomslitteraturen visar bara en svagt negativ trend med en nedgång på ca 2 miljoner böcker under 13-årsperioden. Nedgången i utlåningen av vuxenlitteratur är alltså ca 11 miljoner böcker under samma period.

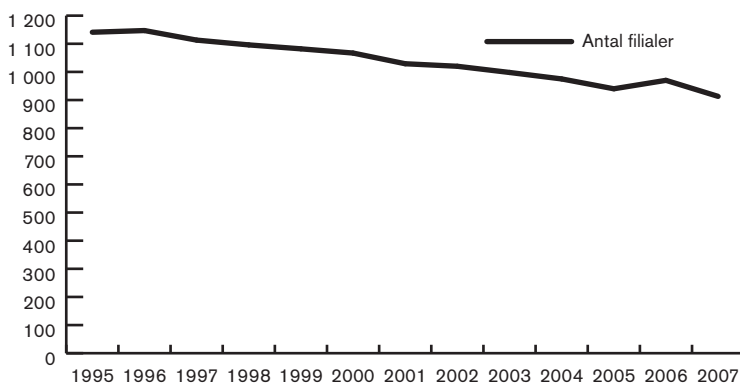
Totalbilden visar alltså en ganska entydigt negativ utveckling, men endast för vuxenlitteraturen. Det är en bra utgångspunkt när vi senare ska göra detaljerade analyser av vilka faktorer som påverkar bokutlåningen från svenska bibliotek.

Biblioteksfilialer, bokbussar och öppettider

Här ska vi göra en första djupdykning i biblioteksstatistiken för att undersöka om det finns några trender som kan visa oss vilka faktorer som ligger bakom utvecklingen för utlåningen. Biblioteken i Sverige består liksom i Norge i huvudsak av fasta strukturer i form av ett huvudbibliotek med bestämda öppettider. Det kan dessutom finnas filialbibliotek med egna öppettider samt bokbussar som kör fasta rutter varje vecka. Hur stort det samlade utbudet av bokbussar och filialer är, och hur bra det fungerar tillsammans med andra centrala faktorer av betydelse för bokutlåningen, är troligen av stor vikt för hur många som lånar böcker – och hur ofta de gör det.

I figur 4.2 illustreras utvecklingen för antalet biblioteksfilialer i svenska kommuner under perioden 1995 till 2007. Otvivelaktigt har det skett en omstrukturering av folkbiblioteken under den period vi studerar. Färre filialer är en uppenbar trend, med en nedgång från ca 1 150 år 1995 till ca 900 år 2007. Det kan tänkas att detta kompenseras genom en upprustning av huvudbiblioteken, men det säger dessa data ingenting om.

Figur 4.2. Utvecklingen för antalet biblioteksfilialer i Sverige 1995–2007. 261 av 290 kommuner

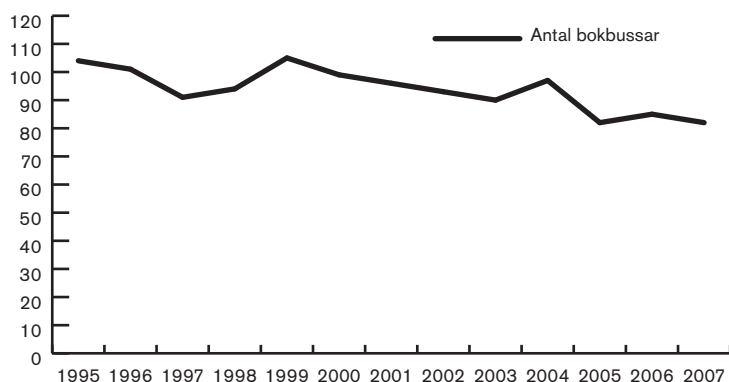

Källa: Statens kulturråd/Telemarksforsking (TF).

Det är naturligtvis frestande att koppla ihop den fallande efterfrågan på utlåning med nedgången i antalet filialer. Eftersom filialer uppenbart har med tillgången till bibliotek att göra, och tillgången antas påverka utlåningen positivt, ligger det nära till hands att dra slutsatsen att det minskade antalet filialer är en förklaring till nedgången i utlåningen. Men vi har ingen grund att lansera detta som annat än en möjlig hypotes som vi ska analysera närmare i det följande.

Bokbussarna har i många år varit ett välkommet utbud för bokälskare i glesbygden i både Sverige och Norge. Även antalet bokbussar måste isolerat sett antas bidra till en högre utlåning. Antalet bokbussar har varierat något under den studerade perioden, men även för dessa står det ganska klart att trenden är negativ. Figur 4.3 visar att det 1995 fanns drygt 100 bokbussar i bruk i Sverige. Antalet minskade till drygt 80 år 2007, alltså en nedgång på ca 20 procent. Här finns därför ännu en möjlig kandidat till att förklara nedgången i antalet boklån under samma period.

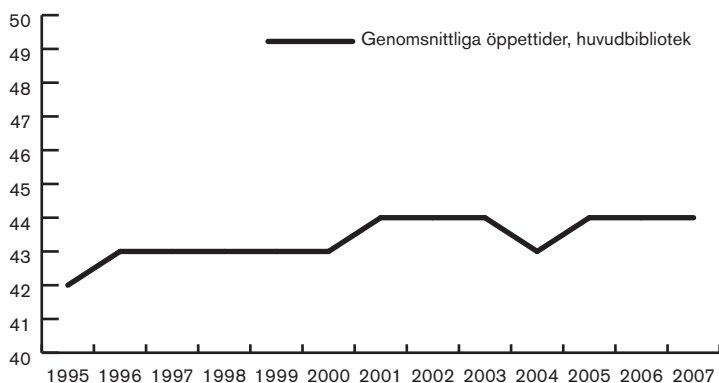
Figur 4.3. Utvecklingen för antalet bokbussar i Sverige 1995–2007. 261 av 290 kommuner

Källa: Statens kulturråd/Telemarksforsking (TF).

Hur är det då med öppettiderna? Längre öppettider ökar tillgången och därmed också utlåningen. I figur 4.4 visar vi öppettidernas utveckling under perioden. Vi mäter endast öppettiderna på huvudbiblioteken under en vecka, och det är kommunernas genomsnittliga öppettider som presenteras. Detta kan eventuellt utgöra en felkälla, eftersom filialernas öppettider också borde vara medräknade. Vi tror emellertid att felkällan skulle bli större om vi gjorde en uppskattning av den genomsnittliga öppettiden, inklusive filialerna, och har därför kommit fram till det mått som presenteras här.

Figur 4.4. Utvecklingen för huvudbibliotekens genomsnittliga öppettider i Sverige 1995–2007. 261 av 290 kommuner

Källa: Statens kulturråd/Telemarksforsking (TF).

Figur 4.4 visar en viss positiv trend i öppettiderna under den period vi studerar. Under 1995 var öppettiden i snitt 42,5 timmar i veckan, medan den 2007 hade förlängts till drygt 44 timmar i veckan. En tendens i riktning mot längre öppettider antar vi också ökar tillgången och därmed utlåningen. Detta visade till exempel de norska analyserna av efterfrågan på utlån, jfr Løyland och Ringstad (2008). Således skulle öppettidernas utveckling under perioden kunna vara en motkraft mot den negativa utvecklingen för utlåningen. Med andra ord: Om öppettiden är viktig för bokutlåningen, skulle vi ha sett en ännu negativare utveckling för utlåningen under perioden 1995–2007 ifall den genomsnittliga öppettiden per bibliotek hade varit konstant.

Utvecklingen för bokbestånd och nyförvärv

Bibliotekens huvudsakliga kapital består av böcker. Varje år köps det in nya böcker som förnyar och ökar bokkapitalet och varje år gallras böcker ut eller försvinner, vilket bidrar till att minska kapitalet. Det är rimligt att anta att bibliotekens attraktionsvärde för allmänheten påverkas starkt av deras förmåga att underhålla och förnya detta kapital. Det är ganska uppenbart att ett större och bättre urval av litteratur gör det intressantare för allmänheten att besöka biblioteken. Men ett stort bestånd är inte ett mål i sig självt. Eftersom lokalyta är en bristvara måste bokbeståndet optimeras eller ”slimmas”, så att man inte hittar tio gallringsbara böcker för varje bok som är av intresse. I de analyser vi ska genomföra har vi dock inte något bra mått på denna gallring av bestånden.

Man skulle kunna tänka sig mängden böcker som gallras ut per år som ett mått på detta. Gallringens effekt på utlåningen är emellertid inte helt entydig eftersom detta även omfattar böcker som försvinner. Vi har därför låtit bli att använda detta mått i de beräkningar vi har gjort. Nedan presenterar vi ändå aggregerade uppgifter för bokgallringen under perioden 1996–2007. De bygger på siffror som Telemarksforskning har uppskattat med hjälp av följande formel:

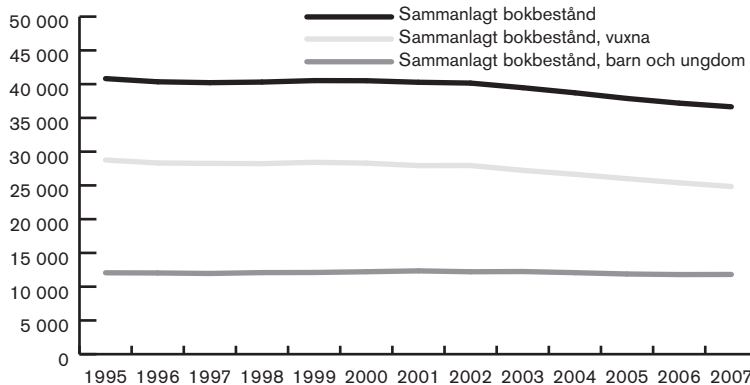
$$(4.1) \text{Gallring} = BBT_t - (BBT_{t-1} + \Delta BT_t)$$

där BBT_t är beståndet av böcker den 31 december innevarande år t , BBT_{t-1} är beståndet av böcker den 31 december året innan ($t-1$) och ΔBT_t är nyförvärven av böcker innevarande år t .

Figur 4.5 visar utvecklingen för folkbibliotekens totala bokbestånd i 261 av 290 svenska kommuner. 1995 var det totala bokbeståndet drygt 40 miljoner enheter, men tendensen under perioden har varit negativ. 2007 har det samlade beståndet därför minskat till närmare 35 miljoner enheter.

Beståndsuppgifterna för barn- och ungdomslitteratur respektive vuxenlitteratur visar tydligt att det är det sistnämnda som minskar. Beståndet av barn- och ungdomslitteratur ser ut att ha hållit sig någorlunda konstant under perioden. Det ligger nära till hands att betrakta skillnaden i ljuset av den olikartade utlåningsutveckling som vi tidigare har påvisat för de två bokkategorierna.

Figur 4.5. Utvecklingen för bokbeståndet i svenska folkbibliotek 1995–2007. 261 av 290 kommuner

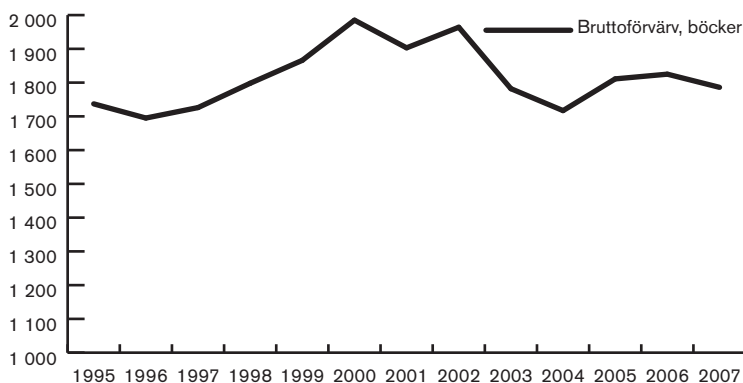

Källa: Statens kulturråd/Telemarksforskning (TF).

När det gäller nyförvärv av böcker skiljer man ofta mellan nettoförvärv och bruttoförvärv, där nettoförvärvet är bruttoförvärvet korrigerat för gallring. Det bästa måttet för tillgången på ny litteratur är bruttoförvärvet. Det beror på att nettobegreppet är beroende av gallringsmängden, vilken ju bygger på beståndsuppgifter som kan vara påverkade av otillförlitliga registreringar längre bak i tiden. Bruttoförvärvet är därför det mest tillförlitliga måttet, eftersom det bygger på data för nya inköp.

I figur 4.6 visas utvecklingen för bruttoförvärv under perioden. Här märks stora variationer, och det är svårt att se någon tydlig trend i den ena eller andra riktningen. Troligen finns det ett ganska starkt positivt samband mellan bruttoförvärven och kommunernas ekonomi, vilket betyder att variationen åtminstone delvis är konjunkturbetingad. Detta har vi dock inte undersökt närmare i den här analysen.

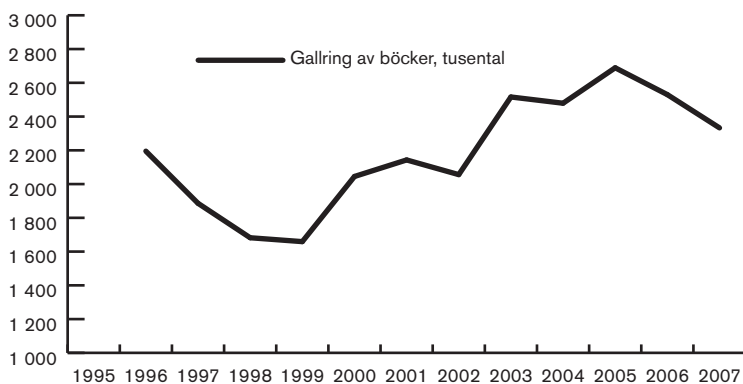
Figur 4.6. Bruttoförvärven av böcker 1995–2007. 261 av 290 kommuner

Källa: Statens kulturråd/Telemarksforsking (TF).

Till sist tittar vi närmare på utvecklingen för gallring och svinnet av böcker under perioden. Eftersom beräkningsformeln (4.1), jfr ovan, kräver att vi måste känna till beståndsuppgifterna för året innan, tappar vi ett års observationer. Det betyder att perioden endast täcker 1996 till 2007. Å andra sidan tappar vi färre kommuner, och siffrorna som presenteras i figur 4.7 omfattar därför totalt 265 av 290 kommuner.

Figur 4.7. Utvecklingen för gallringen av böcker 1996–2007. 265 av 290 kommuner

Källa: Statens kulturråd/Telemarksforsking (TF).

Trenden för gallring och boksvinn pekar uppåt för den period som vi studerar. Om orsaken är en tuffare gallringspolitik hos biblioteken eller om fler böcker försvinner från biblioteken i slutet än i början av perioden, vet vi inte. Det ligger emellertid nära till hands att koppla detta till nedgången i antalet filialer och mobila enheter. Det är sannolikt många äldre böcker

och dubletter som gallras ut när sådana utlåningsställen läggs ned.

Slutligen kan vi fastslå att eftersom vi inte ser någon klart positiv tendens när det gäller bruttoförvärven av böcker är det uppenbart att det är den ökade gallringen av litteratur som har bidragit till att beståndet har minskat under perioden.

5. DATAUNDERLAG OCH VARIABELDEFINITIONER

3. Glesbygdsverket i Östersund lades ned den 31 mars 2009. Delar av verksamheten har från och med den 1 april 2009 övertagits av Tillväxtverket samt Myndigheten för tillväxtpolitiska utvärderingar och analyser (Tillväxtanalys).

Inledning

Datamaterialet omfattar alltså svenska folkbibliotek och sträcker sig över perioden 1995 till 2007. I Sverige, liksom i Norge, är det primärkommunerna som ansvarar för folkbiblioteken, och vi hittar därför minst ett huvudbibliotek i alla 290 svenska kommuner, utöver eventuella filialbibliotek. Genom att kombinera informationen om biblioteken med övrig information om kommunerna får vi ett datamaterial som ger en god grund för analyser på kommunnivå. I det följande ska vi beskriva våra datakällor och förklara hur variablerna som ingår i beräkningarna har definierats. Därefter ska vi presentera några enkla, statistiska egenskaper för de flesta variablerna samt ett urval av data från materialet.

Datamaterialet

Materialet har i huvudsak hämtats från tre informationskällor. Den första är kommunstatistik från Statistiska centralbyrån (SCB), som ger en grundval för en bred beskrivning av de kommuner som biblioteken tillhör. Dessutom hämtar vi information om det svenska konsumentprisindexet och delindex för bokförsäljningen. Konsumentprisindex används som grund för att deflatera värdena samt beräkna realprisutvecklingen för böcker i handeln genom att delindexen för dessa deflateras.

Den andra källan är det svenska Glesbygdsverket, som har beräknat det genomsnittliga reseavståndet till närmaste bibliotek för varje kommun räknat i antal minuters restid med bil.³ Trots att invånarna i vissa fall kan ha kortare väg till ett bibliotek i grannkommunen har vi valt att använda det genomsnittliga reseavståndet till närmaste bibliotek i bostadskommunen. Orsaken är att de potentiella låntagarnas reseavstånd bör stämma så väl överens som möjligt med det bokutbud de möts av i bostadskommunen.

Den uppmätta restiden gäller för 2008 och varierar således inte över tid. Detta är en svaghet eftersom restiden kan ha förändrats avsevärt under den period vi studerar. I enskilda kommuner kan vägnätet, exempelvis nya broar, ha bidragit till att den genomsnittliga restiden är kortare i slutet av perioden än i början. Samma effekt kan även orsakas av flyttning inom och mellan kommuner.

Detta kan i vissa sammanhang, vilket vi ska återkomma till, skapa tolkningsproblem. Tyvärr har vi inte tillgång till restidsdata för tidigare år och det skulle vara alltför resurskrävande att rekonstruera sådana restider bakåt i tiden.

Den tredje källan till information om de enskilda biblioteken är hämtad från Statens kulturråd. Dataunderlaget för biblioteken har genomgått ganska stora förändringar under den här perioden, något som har skapat vissa komplikationer vid de beräkningar som vi har genomfört. Om perioden 1995 till och med 2003 har vi mer begränsad information än för senare år (2004–2007). Data för den förstnämnda perioden är också mycket svårtillgängligare. Orsaken till detta är att statistiken tidigare producerades av SCB på uppdrag av Statens kulturråd. SCB har emellertid inte sparat rådata annat än som tryckta tabeller. Det har därför inte varit möjligt att hämta fram materialet på ett enkelt sätt. Statens kulturråd har därför varit tvungna att digitalisera materialet genom att mata in data från SCB:s tabeller.

Urvalet av data för perioden 1995 till 2003 är alltså begränsat, särskilt när det gäller bra nyförvärvstal för centrala bestånd som vuxenböcker, barnböcker, AV-medier och liknande. Dessutom saknas det beståndsdata för bl.a. tidningar och tidskrifter. Vilka år de olika variablerna representerar framgår av beskrivningarna nedan.

Variabeldefinitioner och symboler

Följande variabelbeskrivningar och benämningar används i tabellerna senare i detta kapitel samt i de analyser som görs i kapitel 6.

Beroende variabler

Boklån totalt (1995–2007)	UBT
Utlåning av barnböcker (1995–2007)	UBB
Utlåning av vuxenböcker (1995–2007)	UVB
AV-medielån (1995–2007)	UAV
Ljudbokslån (2004–2007)	ULB
Utlåning av andra AV-medier (2004–2007)	UAM

Oberoende variabler – ekonomiska

Genomsnittlig restid till biblioteket inom kommunen (2008)	p_1
Realpris på böcker (1995–2007) (delindex för bokförsäljningen deflaterat med konsumentprisindex, båda med basår 2007)	p_2
Genomsnittsinkomst för invånare 20 år och äldre (1995–2007) (enligt 2007 års priser)	Y

Oberoende variabler – övriga ekonomiska

Binär variabel som särskiljer perioden före och efter sänkt bokmoms ($D_{p_2} = 1$ fr.o.m. 2002 t.o.m. 2007, $D_{p_2} = 0$ fr.o.m. 1995 t.o.m. 2001)	D_{p_2}
Medianinkomst för invånare 20 år och äldre (1995–2007) (enligt 2007 års priser) (Medianinkomsten är inkomsten i mitten av fördelningen när inkomsttagarna ordnas efter inkomst.)	Y_M
Inkomstfördelningsmått beräknat som genomsnittsinkomst över medianinkomst (Y/Y_M)	SK

Oberoende variabler – bibliotekens särdrag

Totalt bokbestånd (1995–2007)	BBT
Nyförvärv av böcker totalt (1995–2007)	ΔBT
Barnboksbestånd (1995–2007)	BBB
Nyförvärv av barnböcker (2004–2007)	ΔBB
Bestånd av vuxenböcker (1995–2007)	BVB
Nyförvärv av vuxenböcker (2004–2007)	ΔVB
Totalt AV-mediebestånd (1995–2007)	BAT
Totala nyförvärv av AV-medier (2004–2007)	ΔAT
AV-mediebestånd minus ljudböcker (2004–2007)	BAM
Nyförvärv av AV-medier minus ljudböcker (2004–2007)	ΔAM
Bestånd av ljudböcker (2004–2007)	BLB
Nyförvärv av ljudböcker (2004–2007)	ΔLB
Datorbestånd (2004–2007)	BDM
Tidskriftsbestånd (2004–2007)	BTI
Tidningsbestånd (2004–2007)	BAV
Antal filialer (1995–2007)	AFI
Antal mobila enheter (1995–2007)	AME
Öppetid per vecka hos huvudbibliotek	O

Oberoende variabler – sociodemografiska

Antal invånare i kommunen (1995–2007)	POP
Andel invånare 0–14 år	BA
Andel invånare 15–24 år	UA
Andel invånare 65 år och äldre	EA
(Referensgrupp för ålder är andelen invånare 25–64 år.)	
Andel kvinnor	KA
Andel av bef. (16–74 år) med gymnasieutbildning (1995–2007)	VA
Andel av bef. (16–74 år) med högre utbildning (1995–2007)	HA
Andel av bef. (16–74 år) utan angiven utbildning (1995–2007)	IA
(Standardgrupp för utbildning är andel av bef. (16–74 år) med enbart grundskoleutbildning.)	
Andel av bef. med utländskt medborgarskap (1995–2007)	FS

Oberoende variabler – regioner

Regionvariabel som skiljer storstäderna Stockholm, Malmö och Göteborg från resten av kommunerna i Sverige	RE ₁
Regionvariabel som skiljer kommunerna omkring de tre storstäderna från storstäderna och landet i övrigt	RE ₂
Regionvariabel för Sydsverige i övrigt (förutom storstadsregionerna)	RE ₃
Regionvariabel för Mellansverige	RE ₄
Regionvariabel för Norrland	RE ₅
(Regionvariablerna är binära variabler som är 1 för de kommuner som tillhör regionen det gäller och annars 0.)	

Oberoende variabler – övriga

Trend	t
-------	---

Beskrivande statistik

Vi ska presentera några tabeller med beskrivande statistik för de variabler vi har använt vid beräkningarna. Eftersom det är så stor skillnad mellan informationsmaterialet för åren 1995 till 2003 och det för 2004 till 2007

presenterar vi separata tabeller över det totala datamaterialet för dessa två perioder. För att begränsa antalet tabeller i huvudtexten har vi emellertid valt att lägga tabellen för perioden 2004–2007 i en bilaga, jfr bilagetabell 1. Det kan också vara bra att jämföra några enkla statistiska egenskaper med centrala variabler för början och slutet av den period som studeras. Därför presenterar vi två egna tabeller med siffror för 1995 och 2007 i bilagan, bilagetabellerna 2 och 3.⁴

I tabell 5.1 visar vi enkel beskrivande statistik för flertalet av de variabler som vi använder vid analyserna. Det gäller variabler för utlåning, ekonomiska variabler, bibliotekens särdrag, sociodemografiska variabler och ”andra”. Genomsnittstalen som presenteras gäller för alla kommuner i analysen och för hela perioden 1995 till 2007.

I genomsnitt lånas ca 235 000 böcker per kommun i Sverige, fördelat på drygt 100 000 barn- och ungdomsböcker och 134 000 vuxenböcker. Böcker är således bibliotekens absolut största utlåningsmedium eftersom antalet AV-medier endast ligger på ca 35 000 exemplar. Utlåningstalen uppvisar dock en stor spridning. Det beror först och främst på att antalet invånare varierar stort mellan olika kommuner – från 2 500 till nära 800 000, med ett genomsnitt på drygt 30 000. Den genomsnittliga utlåningen per invånare är ca 7 böcker per år. Det betyder att utlåningen per låntagare är avsevärt större eftersom antalet låntagare antagligen är mycket lägre än antalet invånare. Detta tal är dessutom långt högre än i Norge, där den totala utlåningen per invånare är ca 4 för perioden 2001 till 2004, jfr Løyland och Ringstad (2008).

Genomsnittlig restid till närmaste bibliotek i kommunen är drygt fyra minuter, medan den maximala tiden är knappt 12 minuter. Detta kan verka lite, åtminstone jämfört med Norge. Måttet är viktat så att kommunens befolkningstyngdpunkt betyder mer än glesbygden. Öbor har också utelämnats från beräkningsunderlaget. Dessutom är det restiden med bil som mäts, och då blir variationen i genomsnittlig restid inte så väldigt stor mellan olika kommuner, jfr avsnittet Datamaterialet (s. 27) för mer information rörande restidsmålet.

4. Bilagetabell 1 och 3 omfattar 277 kommuner, medan bilagetabell 2 omfattar 282 kommuner. Det är några fler än de 261 kommuner som ingår i huvudberäkningarna. Men från kapitel 4 vet vi att de 261 kommunerna omfattar så mycket som mellan 92 och 93 procent av den svenska befolkningen. Därför är det inte sannolikt att avvikelser i antalet kommuner mellan tabellerna medför några större avvikelser i de snittvärden och standardavvikelser som presenteras.

Tabell 5.1. Beskrivande statistik för de variabler som ingår i analyserna. Dataunderlaget bygger på 261 kommuner mellan 1995 och 2007 – sammanlagt 3 393 observationer

Variabelbenämning	Variabelnamn	Genomsnitt	Standard- avvikelse	Min.	Max.
Boklån totalt	UBT	235406	374137	17834	4340419
Utlån, barn- ungdomsböcker	UBB	101697	143506	1	1491252
Utlån, vuxenböcker	UVB	134021	236064	9189	2866303
AV-medielån totalt	UAV	35165	77638	0	928201
Utlån, böcker per invånare	UBT/POP	7,80	1,91	2,64	16,02
Restid till närmaste bibliotek i kommunen	p ₁	4,08	1,53	1,87	11,86
Realpris, böcker	p ₂	101,57	4,92	95,02	112,42
Snittinkomst i 2007 års priser för invånare över 20 år	Y	198,24	30,71	136,02	439,60
Medianinkomst, invånare över 20 år i 2007 års priser	Y _M	187,64	22,59	129,40	289,10
Y/Y _M	SK	1,05	0,04	0,99	1,52
Bokbestånd, totalt	BBT	151205	196484	990	2234293
Bestånd, barn-/ungdomsböcker	BBB	46236	52441	0	592039
Bestånd, vuxenböcker	BVB	105019	145898	990	1700845
Nyförvärv, böcker totalt	ΔBT	6954	10917	245	171270
AV-mediebestånd	BAT	9702	17645	0	192167
Öppettid, huvudbibliotek	O	43,53	9,58	10,00	99,00
Antal filialer	AFI	3,98	6,09	0,00	114,00
Antal mobila enheter	AME	0,33	0,51	0,00	4,00
Antal invånare	POP	31760	60553	2541	795163
Andel barn 0–14 år	BA	0,18	0,02	0,12	0,25
Andel ungdomar 15–24 år	UA	0,11	0,01	0,08	0,17
Andel 65 år och äldre	EA	0,19	0,04	0,07	0,30
Andel kvinnor	KA	0,50	0,01	0,47	0,53
Andel i åldern 16–74 år med gymnasieutbildning	VA	0,33	0,03	0,18	0,42
Andel i åldern 16–74 år med högre utbildning	HA	0,14	0,05	0,06	0,39
Andel i åldern 16–74 år utan angiven utbildning	IA	0,01	0,00	0,00	0,05
Andel med utländskt medborgarskap	FS	0,04	0,03	0,01	0,29
Region, storstad	RE ₁	0,01	0,11	0	1
Region, omnejd	RE ₂	0,17	0,37	0	1
Region, Sydsverige	RE ₃	0,52	0,50	0	1
Region, Mellansverige	RE ₄	0,21	0,41	0	1
Region, Norrland	RE ₅	0,09	0,29	0	1

Realpriset på böcker till försäljning i bokhandeln är räknat i fasta priser, dvs. delindexet för böcker i konsumentprisindexet (KPI) deflaterat med KPI. Det är i genomsnitt högre än 100, något som innebär att prisutvecklingen på böcker har varit starkare än prisutvecklingen på varor och tjänster i övrigt. Detta trots momssänkningen 2002, då momsen på böcker sänktes från 25 procent till 6 procent.

För alla kommuner sammantaget ser vi att genomsnittsinkomsten är högre än medianinkomsten. Det är ett välkänt fenomen i samband med inkomstmätning. Det betyder att inkomstfördelningen är snedfördelad till följd av att några få tjänar mycket mer och därmed drar upp genomsnittsinkomsten. Vi mäter detta genom snedhetsmättet SK, som anger graden av snedfördelning i inkomstfördelningen.

Bibliotekens särdrag omfattar beståndet och nyförvärven av böcker och AV-medier, samt öppettider, bokbussar, filialer m.m. Bokbeståndet ligger på i genomsnitt ca 150 000 bland svenska folkbibliotek räknat på kommunnivå. Det är ca 100 000 fler än i norska folkbibliotek, vilket i huvudsak antagligen beror på att det i genomsnitt bor ca 20 000 invånare färre i norska kommuner. Barnböcker utgör i genomsnitt 1/3 av vuxenböckerna – ca 46 000 mot 105 000 vuxenböcker. Mot bakgrund av utlåningen betyder det att barnböckerna relativt sett lånas ut mycket oftare (102 000) än vuxenböckerna (134 000). Nyförvärven av böcker per år utgör ungefär 5 procent av beståndet, dvs. i snitt omkring 7 000 böcker.

AV-medierna är långt färre än böckerna. Beståndet av dessa är i snitt knappt 10 000 för kommunerna under perioden. Det betyder att de fortfarande utgör en relativt sett liten del av bibliotekens utbud, mellan 6 och 7 procent. Detta är ändå något högre än i Norge.

Huvudbibliotekens öppettider ligger på i snitt 40 till 50 timmar i veckan. Men variationen är stor – från 10 till 100 timmar i veckan. Antalet filialer varierar naturligtvis också mycket, från kommuner som inte har några filialer alls till kommuner med över 100 stycken. I genomsnitt är antalet filialer ca 4, vilket betyder att antalet är mycket snedfördelat. Antalet mobila enheter (bokbussar) varierar från 0 till 4.

De sociodemografiska förhållandena omfattar antalet invånare, åldersfördelningen, andelen kvinnor, utbildningslängden samt andelen med utländskt medborgarskap. Det sistnämnda finns med för att kontrollera hur andelen invånare utan angiven utbildning påverkar utlåningen, eftersom dessa troligen i stor grad är personer av utländsk härkomst.

Regionvariablerna delar upp Sverige i fem regioner. Region 1 består av de tre största kommunerna Malmö, Göteborg och Stockholm. Denna region används som referensregion i beräkningarna, jfr kapitel 6. Region 2 utgörs av de tre storstadskommunernas grannkommuner. Region 3 är Sydsverige

förutom region 1 och 2. Dessa består av NUTS-indelningen SE01, SE02, SE04, SE09 och SE0A. Region 4 är Mellansverige, som består av NUTS-indelningen SE06 och SE07. Till slut har vi region 5, Norrland, som består av NUTS-indelningen SE08.⁵ Av tabell 5.1 ser vi att region 3, Sydsverige förutom storstadsområdena, utgör den absolut största av regionerna, med över hälften av Sveriges invånare.

5. NUTS (Nomenclature of Territorial Units for Statistics, dvs. Nomenklatur för statistiska territoriella enheter) är en standardkod för administrativa understatliga enheter som används i Eurostat-statistiken. Standarden har tagits fram av EU och täcker därför bara medlemsländerna i detalj.

6. RESULTAT

Inledning

I det här kapitlet presenteras de fullständiga resultaten av de beräkningar som vi har gjort för att analysera betydelsen av olika potentiella förklaringsfaktorer för utlåningen av böcker och AV-medier från svenska folkbibliotek. Det handlar om en dokumentation av dessa beräkningar med tonvikt på att få fram vad som är signifikanta och icke signifikanta effekter. I samband med detta använder vi i de flesta fall vanliga t-tester, med nivån 5 procent. Dessutom ger vi en kort redogörelse för huruvida effekterna är de förväntade, dels utifrån vad vi vet eller anser oss veta om svenskarnas biblioteksbetenden, dels mot bakgrund av resultaten från en motsvarande analys på norska data, jfr Løyland och Ringstad (2008).

Precis som en dokumentation bör vara är kapitlet av relativt teknisk karaktär. I nästa kapitel återkommer vi med en icke-teknisk diskussion av de huvudteman som vi försöker belysa i projektet.

Beräkningarna görs för två perioder, hela analysperioden 1995–2007 samt för de sista fyra åren 2004–2007. Förutom analyserna av den totala bokutlåningen görs även beräkningar för vuxenlitteraturen och barnlitteraturen. För AV-medier gäller beräkningarna endast den totala utlåningen, bortsett från i ett fall då vi särskilt studerar utlåningen av ljudböcker.

Orsaken till att vi har gjort separata beräkningar för de sista åren är att vi då har mer detaljerad information. Detta gäller speciellt bestånds- och nyförvärvstalen, vilka för åren före 2004 endast finns tillgängliga för det totala bokbeståndet (samt för AV-medier). Från och med 2004 finns dock separata uppgifter om vuxen- och barnlitteraturen. Informationen om AV-medier är också mer detaljerad, något som bl.a. har gjort det möjligt att studera deras inverkan på bokutlåningen på ett mer tillfredsställande sätt än tidigare.

Basresultat för perioden 1995–2007

En kort introduktion

Några av de variabler som ingår i beräkningarna är så kallade binära variabler (dvs. variabler som antingen är 1 eller 0). Det gäller momsvariabeln Dp_2 , vilken är 1 för åren efter momssänkningen (2002–2007) och dessförinnan 0. Den kan således fånga upp systematiska skillnader i utlåningen efter momssänkningen i förhållande till åren dessförinnan, dvs. skillnader som inte fångas upp av övriga förklaringsvariabler. Det gäller också regionvariablerna RE1–RE5, vilka fångar upp systematiska skillnader i utlå-

ningen mellan regioner som inte fångas upp av övriga förklaringsvariabler. Eftersom det enda vi får fram på detta sätt är skillnader, måste någon av regionvariablerna uteslutas från beräkningarna. Vi har valt att utesluta RE1. Resultaten för övriga regionvariabler anger då systematiska skillnader mellan varje region och den region RE1 representerar (dvs. de tre storstäderna) som inte fångas upp av övriga förklaringsvariabler. Här är RE1-regionen det man kan kalla referens- eller basregion. Vi kunde ha valt vilken som helst av de övriga regionvariablerna utan att det hade påverkat resultaten.

Vi har också tagit med en rad delvariabler: kön, ålder, utbildning och medborgarskap. Även här måste något i varje kategori utgöra en bas. För kön är det till exempel andelen män, eftersom den ena variabeln det gäller är andelen kvinnor (KA). Resultaten för den anger vad som händer med utlåningen om andelen kvinnor skulle öka med exempelvis ett procentpoäng (något som ju innebär att andelen män minskar med motsvarande). När det gäller ålder utgörs basen på samma sätt av andelen personer i gruppen 25–64 år. Resultaten för andelen personer i åldersgruppen 15–24 år (UA) visar hur mycket större eller mindre utlåningen skulle bli om denna åldersgrupp vore ett procentpoäng större och referensgruppen motsvarande mindre. Resultaten för övriga åldersvariabler kan tolkas på motsvarande sätt. För utbildning utgörs basen av andelen personer med enbart grundskola, och utbildningsvariablerna tolkas på precis samma sätt som åldersvariablerna. Detsamma gäller andelen med utländskt medborgarskap (FS). Variabeln visar alltså vad som skulle bli effekten om denna andel ökade på bekostnad av andelen personer med svenskt medborgarskap.

Resultat för den totala bokutlåningen

Resultaten för hela analysperioden återges i tabell 6.1. Första kategorin förklaringsvariabler består av de kärnvariabler som används mer generellt i efterfrågeanalysen: pris och inkomst. Egenpriset det handlar om här är alltså ett skuggpris, eftersom användningen av biblioteken kräver tid som de allra flesta användare kan utnyttja positivt på ett annat sätt. Som väntat har restiden en klart negativ effekt på det totala antalet boklån. Detta står i samklang med det vi fann för Norge. Däremot förväntade vi oss att bokpriset skulle påverka utlåningen positivt, dvs. att ett högre pris på böcker i handeln stimulerar till fler utlån och tvärtom. Den norska analysen bekräftar detta, även om signifikansen är svag. Resultaten för Sverige bekräftar det däremot inte. Inte heller momssänkningen på böcker från 2002 fick den förväntade effekten.

Inkomsteffekten är klart negativ. Enligt dessa resultat är bokutlåningen alltså en inferior vara i motsats till vad vi fann för Norge. Genomsnittsinkomst över medianinkomst uttrycker en snedfördelning i inkomstfördel-

ningen: En stor snedfördelning innebär ett stort värde för denna variabel och omvänt, och vi ser alltså att den har en positiv men inte särskilt signifikant effekt på den totala bokutlåningen. Det ligger nära till hands att se detta i ljuset av att bokutlåningen enligt våra beräkningar är en inferior vara.

Beståndet och nyförvärven av böcker har som väntat båda en klart positiv effekt på utlåningen av böcker. Detsamma gäller beståndet av AV-medier. Här finns alltså ett positivt samband mellan AV-medier och böcker. Dessa resultat står helt i samklang med det vi fann för Norge.

Både öppettider och antalet mobila enheter har en klart positiv effekt på bokutlåningen. Detta överensstämmer helt med norska resultat. Effekten av antalet fasta filialer är däremot negativ, men inte särskilt signifikant. Detta kan bero på att ett större antal filialer i en kommun jämfört med en annan, allt annat lika, ger ett mindre urval och nyförvärv av böcker och AV-medier per utlåningsställe. Den positiva effekten av antalet mobila enheter kan bero på att de är flexiblarare, så att det i högre grad går att anpassa tillgången på böcker till efterfrågan och ändra rutt alltefter låntagarnas beteenden och var de befinner sig.

Kommunstorleken har en mycket klar positiv effekt, mätt med antalet invånare som inte fångas upp av övriga storleksrelaterade variabler, såsom beståndet och nyförvärven av böcker. Vi ser också att utlåningen är klart påverkad av åldersfördelningen. De allra yngsta urskiljer sig mest positivt, medan ungdomar drar ned siffrorna mest. Motsvarande beräkningar gjordes inte för Norge.

Resultaten visar också att det finns ett systematiskt samband mellan könsfördelningen i kommunen och boklånens antal: En hög andel kvinnor leder till färre boklån och tvärtom. Detta är ett förvånande resultat, i alla fall om man jämför med norska förhållanden. Norska kvinnor köper fler böcker än män (Ringstad och Løyland, 2006), och de lånar även fler biblioteksböcker.⁶ Från svensk mediestatistik vet vi dessutom att kvinnor är flitigare biblioteksanvändare än män, jfr Nilsson (2008). Detta är ett område som vi ska återkomma till.

Som väntat finns det ett positivt samband mellan bokutlåningen och andelen personer med utbildning utöver grundskolan. Emellertid är det bara andelen personer med högre utbildning som har signifikant positiv effekt. Detta överensstämmer bra med de norska resultaten, men där är det andelen med gymnasieutbildning som har tydligast effekt.

Andelen utan utbildning har en klart negativ effekt på utlåningen. Det ligger nära till hands att tro att detta beror på personer från främmande kulturer som ju genomgående har mindre utbyte av de böcker som biblioteken erbjuder. Vi finner emellertid att det inte är hela förklaringen, eftersom även andelen personer med utländskt medborgarskap har en

6. Effekten av könsfördelningen analyserades inte i Løyland och Ringstad (2008). Resultaten som vi refererar till här genomfördes efter det att vi fick se resultaten från den svenska undersökningen på denna punkt.

klart negativ betydelse för utlåningen, utan att förklaringskraften för IA elimineras.

Utlåningen i kommuner som gränsar till de tre storstäderna (Stockholm, Göteborg och Malmö), i övriga kommuner i Sydsverige och i kommuner i Norrland är ungefär lika stor och signifikant högre än utlåningen i de tre storstäderna. Utlåningen i kommuner i Mellansverige är däremot mer jämförbar med utlåningen i de tre storstäderna.

Det är en negativ trend i utlåningen som inte kan tillskrivas någon av de övriga specificerade faktorerna. Den är dock inte signifikant negativ.

Tabell 6.1. Resultat av basberäkningarna 1995–2007.
Standardavvikelser anges i parentes

		Boklån totalt	Utlån, barnlitteratur	Utlån, vuxenlitteratur	AV-medielån
Konstantterm		4,23394 (1,09815)	5,39905 (2,1009)	0,74133 (1,21464)	-3,30313 (2,62727)
Ekonomiska faktorer					
Restid till närmaste bibliotek i logaritmer	$\ln(p_1)$	-0,09547 (0,01293)	-0,06963 (0,02473)	-0,10386 (0,01430)	-0,14660 (0,03090)
Bokprisindex i logaritmer	$\ln(p_2)$	-0,03708 (0,20468)	-0,78937 (0,39075)	0,63300 (0,22591)	0,28178 (0,48978)
Binär variabel: 1=2002–2007 0=1995–2003	Dp_2	-0,02214 (0,03802)	-0,16243 (0,07260)	0,09939 (0,04198)	0,05562 (0,09098)
Genomsnittsinkomst i logaritmer	$\ln(Y)$	-0,54250 (0,08799)	-0,45105 (0,16813)	-0,52739 (0,09720)	0,08686 (0,21032)
Genomsnittsinkomst över medianinkomst i logaritmer	$\ln(SK)$	0,43925 (0,21030)	-0,34176 (0,40203)	0,68017 (0,23244)	0,29578 (0,50278)
Biblioteksspecifika faktorer					
Bokbestånd totalt i logaritmer	$\ln(BBT)$	0,25654 (0,01280)			-0,26490 (0,03060)
Bestånd av barn- och ungdomsböcker i logaritmer	$\ln(BBB)$		0,44072 (0,02312)	0,00289 (0,01337)	
Bestånd av vuxenlitteratur i logaritmer	$\ln(BVB)$		-0,05089 (0,02680)	0,19056 (0,01549)	
Nyförvärv av böcker totalt i logaritmer	$\ln(\Delta BT)$	0,15301 (0,00938)	0,18440 (0,01796)	0,12913 (0,01038)	0,20266 (0,02244)
AV-mediebestånd i logaritmer	$\ln(BAT)$	0,03543 (0,00608)	-0,02427 (0,01163)	0,06910 (0,00673)	0,62155 (0,01454)
Huvudbibliotekets öppettider per vecka i logaritmer	$\ln(O)$	0,26133 (0,01867)	0,20858 (0,03564)	0,28535 (0,02061)	0,48752 (0,04488)
Antal filialer i kommunen	AFI	-0,00140 (0,00078)	-0,00154 (0,00149)	-0,00290 (0,00086)	-0,00994 (0,00187)
Antal mobila enheter	AME	0,09557 (0,00753)	0,09042 (0,01440)	0,08528 (0,00833)	0,02585 (0,01800)
Sociodemografiska faktorer					
Antal invånare i logaritmer	$\ln(POP)$	0,56848 (0,01310)	0,52342 (0,02512)	0,59497 (0,01452)	0,44814 (0,03131)
Andel barn 0–14 år	BA	2,66719 (0,40466)	6,67515 (0,77634)	-0,48152 (0,44884)	0,35237 (0,96784)
Andel ungdomar 15–24 år	UA	-2,45782 (0,44462)	-0,45273 (0,84892)	-3,95971 (0,49080)	-3,03170 (1,06305)
Andel 65 år och äldre	EA	0,78151 (0,30956)	1,91242 (0,59126)	0,17706 (0,34184)	-0,27689 (0,74039)
Andel kvinnor	KA	-1,71294 (0,62326)	-3,04519 (1,19989)	0,63317 (0,69372)	3,15861 (1,49004)
Andel invånare med gymnasieutbildning	VA	0,06413 (0,21117)	0,03413 (0,40289)	0,26821 (0,23293)	1,46476 (0,50516)

		Boklån totalt	Utlån, barnlitteratur	Utlån, vuxenlitteratur	AV-medielån
Konstantterm					
Andel invånare med högre utbildning	HA	0,77984 (0,17571)	1,50653 (0,33608)	0,64860 (0,19431)	1,20771 (0,42015)
Andel invånare utan angiven utbildning	IA	-3,01731 (1,29295)	-4,91678 (2,47391)	-2,57078 (1,43030)	-7,08263 (3,09116)
Andel invånare med utländskt medborgarskap	FS	-1,06397 (0,20392)	-0,33651 (0,39233)	-1,20686 (0,22683)	-2,22275 (0,48759)
Andra faktorer					
Binär variabel, region:					
1 = Kommuner som gränsar till de tre storstäderna					
	RE ₂	0,11047 (0,04002)	0,22203 (0,07681)	-0,03448 (0,04441)	-0,47068 (0,09567)
0 = Övriga kommuner					
Binär variabel, region:					
1 = Övriga kommuner i Sydsverige					
	RE ₃	0,10877 (0,03947)	0,23175 (0,07570)	-0,02734 (0,04377)	-0,49044 (0,09436)
0 = Övriga kommuner					
Binär variabel, region:					
1 = Kommuner i Mellansverige					
	RE ₄	0,01556 (0,04042)	0,15507 (0,07741)	-0,11624 (0,04476)	-0,52643 (0,09664)
0 = Övriga kommuner					
Binär variabel, region:					
1 = Kommuner i Norrland					
	RE ₅	0,10420 (0,04369)	0,25218 (0,08398)	-0,07596 (0,04855)	-0,67135 (0,10446)
0 = Övriga kommuner					
Trend (0=1995, 1=1996,..., 12=2007)					
	t	-0,00275 (0,00472)	0,02227 (0,00906)	-0,03018 (0,00524)	-0,00415 (0,01130)
	R ²	0,963	0,881	0,957	0,885
	N	3391	3384	3384	3388

Utlåningen av vuxen- och barnlitteratur: likheter och skillnader

I tabell 6.1 ser vi att restiden påverkar utlåningen av båda bokkategorier negativt, men att effekten är betydligt större för vuxenlitteratur än för barnlitteratur. Bokpriset har en signifikant positiv effekt för utlåningen av vuxenlitteratur, medan den är signifikant negativ för barnlitteratur. Effekten av inkomst uppvisar däremot inga tydliga skillnader. Fördelningseffekten som vi påpekade för den totala bokutlåningen beror som vi ser på utlåningen av vuxenlitteratur. För barnlitteratur är fördelningseffekten snarare motsatt, men signifikansen är svag.

Som man kunde vänta sig har beståndet av barnböcker störst betydelse för utlåningen av dessa böcker, och motsvarande gäller för vuxenböcker. Korseffekten är knappt signifikant. Nyförvärven av böcker är som väntat av stor positiv betydelse för båda kategorier, medan den positiva betydelsen av beståndet av AV-medier som vi fann för böcker totalt egentligen bara gäller för vuxenböcker. För barnböcker är effekten den motsatta. AV-medier har alltså en viss undantränings effekt på utlåningen av barnböcker.

Öppettiden och antalet mobila enheter har en klart positiv betydelse för utlåningen av båda bokkategorier, men det är bara för vuxenböcker som antalet filialer har en klart negativ betydelse.

Resultaten för kommunstorlek är ganska lika för de två bokkategorierna. Som man kunde vänta sig finns det ett klart positivt samband mellan andelen barn i befolkningen och barnboksutlåningen. Att en stor andel ungdomar i befolkningen har en starkt negativ effekt på utlåningen av vuxenböcker är inte heller någon överraskning mot bakgrund av resultaten för den totala bokutlåningen. Däremot är det svårt att hitta en bra förklaring till att en hög andel äldre har större och betydligt mer signifikant effekt på barnboksutlåningen än på utlåningen av vuxenböcker.

Detsamma gäller den kraftigt negativa effekt en hög andel kvinnor har på utlåningen av barnböcker. Det är faktiskt barnböckerna som visar sig i resultaten vi fick för den totala utlåningen. Andelen kvinnor har en positiv, men knappt signifikant effekt på utlåningen av vuxenböcker.

Även här finns det tydliga skillnader mellan resultaten för Sverige och Norge, eftersom andelen kvinnor har en starkt positiv och signifikant effekt på utlåningen av båda bokkategorier i Norge, jfr fotnot 6.

Effekten av andelen invånare med gymnasieutbildning är positiv, men knappt signifikant för båda bokkategorier. Effekten av andelen invånare med högre utbildning är däremot signifikant positiv för båda kategorier och dessutom dubbelt så stark för barnböcker. Detta har likheter med resultaten för Norge, där andelen invånare med högre utbildning har en klart positiv effekt på barnboksutlåningen men ingen effekt alls på utlåningen av vuxenböcker. Där blev resultatet dessutom ungefär detsamma för ande-

len med gymnasieutbildning. Gymnasieutbildning verkar därför ha större betydelse för utlåningen av barnböcker i Norge än i Sverige.

Det är också en stor skillnad mellan barn- och vuxenlitteratur när det gäller regionala variationer i utlåningen. Medan utlåningen av barnlitteratur ligger systematiskt och signifikant högre i alla delar av landet jämfört med de tre stortstäderna, ligger utlåningen av vuxenböcker systematiskt lägre. Det är emellertid bara för kommunerna i Mellansverige som skillnaden för vuxenlitteratur är signifikant.

Slutligen ser vi att det finns en väsentlig skillnad mellan barn- och vuxenböcker när det gäller den autonoma trenden, dvs. effekten av andra okända faktorer som varierar systematiskt över tid. Medan effekten är signifikant positiv för barnböcker, är den ännu större och ännu mer signifikant negativ för vuxenböcker. De här faktorerna är så starka att de kommer att minska utlåningen av vuxenlitteratur med mellan 25 och 30 procent över en tioårsperiod om trenden fortsätter.

AV-mediellånen: likheter och olikheter med bokutlåningen

Vi har valt att specificera samma förklaringsvariabler för utlåningen av AV-medier som för böcker totalt, trots att relevansen ibland är något oklar. Av resultaten i tabell 6.1 ser vi att effekten av restid är klart negativ för AV-mediellånen och dessutom väsentligt större än för böcker. Bokpriset har ingen signifikant betydelse, vilket man inte heller har någon särskild orsak att förvänta sig. Detsamma gäller för Dp_2 . Utlåningen av AV-medier ligger enligt våra beräkningar på gränsen till att vara en normal vara, i motsats till bokutlåningen.

Bokbeståndet har en tydligt negativ effekt på AV-mediellånen. Det kan tyda på att boklån i viss mån undantränger utlåningen av AV-medier i bibliotek med ett brett bokutbud. Nyförvärven av böcker har däremot en klart positiv effekt på utlåningen av även AV-medier. Det kan dock bero på att vi inte har några data för nyförvärven av AV-medier. Denna korseffekt återkommer vi därför till i samband med resultaten för perioden 2004–2007, då det finns sådana data. Som man kan förvänta sig har AV-mediellånen en klart positiv och mycket signifikant effekt på utlåningen av dessa medier.

Öppettiden har en positiv effekt på utlåningen av AV-medier, i motsats till antalet fasta filialer, där effekten är negativ. Det överensstämmer ganska väl med resultaten för böcker. Effekten av antalet mobila enheter är däremot oklar.

Påverkan av kommunstorlek är positiv och av samma storleksordning som för böcker. Kommuner med en hög andel ungdomar har en tydlig negativ trend när det gäller AV-mediellånen. I övrigt finns det inga klara skillnader i utlåningsprofilen efter ålder.

I motsats till för böcker, åtminstone barnböcker, har en hög andel kvinnor en positiv och väldigt klar effekt på utlåningen av AV-medier. Från svensk mediestatistik vet vi att kvinnor är flitigare biblioteksanvändare än män. Våra resultat tyder alltså på att de framför allt är ute efter AV-medier. Även i Norge är kvinnor flitiga biblioteksanvändare, men där föredrar de böcker. Beräkningarna visar en negativ, men knappt signifikant effekt av andelen kvinnor på AV-medielånen, jfr fotnot 6.

Resultaten för utbildningsvariablerna tyder på att utbildning utöver grundskolan har större betydelse för utlåningen av AV-medier än för böcker. Detta gäller framför allt för andelen invånare med gymnasieutbildning. Effekten av invånare utan angiven utbildning och andelen med utländskt medborgarskap är ungefär som för böcker, men kraftigare negativ. De uppskattade standardavvikelserna visar emellertid att i båda fall finns en avsevärd heterogenitet i materialet.

Det finns påfallande geografiska skillnader i utlåningen av AV-medier: Invånarna i övriga delar av Sverige lånar klart färre AV-medier än invånarna i de tre storstäderna. Det liknar resultaten för utlåningen av vuxenböcker, men för AV-medier handlar det om långt tydligare och mer signifikanta skillnader.

Den autonoma trenden har ingen klar förklaringskraft. Under analysperioden har utlåningen av AV-medier ökat med i genomsnitt ca 4,6 procent per år. Våra resultat visar att denna utveckling helt beror på tidsutvecklingen för de specificerade variablerna. Troligen är utvecklingen för AV-mediebeståndet av särskilt stor betydelse i detta sammanhang.

Lider svenska bibliotek av Linders sjuka?

Linders sjuka beror på att vissa varor är mer tidskrävande att konsumera än andra och att den tid som går åt har ett värde eftersom den kan användas alternativt. Detta gäller särskilt dem som arbetar. För dem som tjänar mycket blir värdet större än för dem som tjänar lite. I takt med den ekonomiska tillväxten ökar lönenivåerna och därmed värdet av den alternativa användningen av tiden som går åt. Allt som allt blir tidskrävande varor därför på sätt och vis dyrare än icke tidskrävande varor, även om priset på varorna ändrar sig lika mycket. Det kan därför finnas en tendens till att tidskrävande varor trängs undan över tid.

Detta fenomen har vi i andra sammanhang valt att kalla Linders sjuka,⁷ som en parallell till Baumols sjuka.⁸ Bakgrunden till begreppet återfinns i en bok som den svenska ekonomen Staffan Burenstam Linder skrev för nära 40 år sedan, jfr Linder (1970). Den bygger bl.a. på Gary Beckers tidsallokeringsmodeller, jfr till exempel Becker (1965). Sedan dess har det i princip inte gjorts några empiriska analyser av Linders sjuka (i motsats till av

7. En alternativ benämning är Linders teorem (fr. eng. Linder Theorem), lanserat i Baumol (1973).

8. Den beror på att institutioner som har begränsade möjligheter till tekniska förändringar och andra produktivitetsförbättringar får ett kostnadsproblem över tid, eftersom de måste hänga med i den vanliga löneutvecklingen i samhället utan att kunna kompensera för detta med högre produktivitet.

9. Restidsvariabeln är tidsberoende, vilket vi förklarade i kapitel 5. Det innebär att en andragradsterm inte kan bidra till att restidens betydelse förändras över tid. Därför har vi inte tagit med någon sådan term för restiden i motsats till för inkomsten.

Baumols sjuka, vilken finns analyserad i ett tresiffrigt antal studier). Några analyser finns dock: för scenkonst (Withers, 1980 och Zieba, 2009) och för idrott (Késanne och Butzen, 1987). Beräkningarna för Norge tyder på att Linders sjuka är allvarlig i båda fall (Ringstad och Løyland, 2008 samt Løyland och Ringstad, 2009).

Ett centralt kännetecken för dessa två varor är att de kräver restid för en betydande andel av de människor som konsumerar dem. Restiden tillkommer utöver den tid det tar att konsumera varan, till exempel närvara vid en teaterföreställning eller en fotbollsmatch. Det är något som även gäller bibliotekens bokutlåning, och det ligger nära till hands att, så långt informationsunderlaget medger, undersöka om detta faktiskt är fallet.

I den norska analysen av biblioteksutlåning (Løyland och Ringstad, 2008) hittade vi indikationer på att Linders sjuka kan ha relevans. Vi fann nämligen att restiden hade en signifikant negativ effekt på utlåningen av vuxenlitteratur, i motsats till för barnlitteratur. Detta kan bero på att de flesta vuxna i motsats till de flesta barn har ett avlönat arbete och att restidens skuggpris därför ökar för de förstnämnda. Vi fann också att inkomstelasticiteten är betydligt större och signifikant positiv för utlåningen av barnlitteratur, i motsats till för vuxenlitteratur. Detta kan hänga ihop med att inkomsten till följd av Linders sjuka får en negativ effekt, vilket beror på att en hög inkomst är korrelerat med hög lön. Det bidrar till att minska effekten av inkomst för dem som har lönen som skuggpris på restid, nämligen vuxna.

Detta ger dock inga solida hållpunkter till stöd för att det är Linders sjuka det handlar om. Och med den magra litteratur som finns på området är det av stort intresse att undersöka om vi hittar spår av Linders sjuka för svenska bibliotek.

Beräkningarna visar samma mönster som för Norge när det gäller effekten av restid. För Sverige ger restiden dessutom ett lika kraftigt utslag för AV-mediellånen som för utlåningen av vuxenlitteratur. För Norge var restidens effekt på utlåningen av AV-medier oklar. På så sätt får vi ett starkare stöd för Linders sjuka för Sverige än för Norge, eftersom det presumtivt är vuxna som lånar mest AV-medier.

Jämfört med våra basberäkningar tyder dessutom beräkningarna som gjordes för bl.a. perioden 2004–2007 på att både restidens och inkomstens roll för utlåningen har förändrats. För att kunna analysera förändringarna på ett sätt som gör det möjligt att testa storleken, riktningen och signifikansen av dem postulerar vi en utvidgad version av våra utlåningsekvationer, där vi även tar med sambandet och andragradstermen när det gäller inkomst.⁹

$$(6.1) \ln(X) = \alpha + \beta_l \ln(p_l) + \eta \ln(Y) + \delta t \ln(p_l) + \phi t \ln(Y) + \mu [\ln(Y)]^2 + \dots$$

Alla förklaringsvariabler finns med i de beräkningar som vi genomför, men för enkelhetens skull har vi (i 6.1) endast specificerat restid, inkomst, tid och sambandet mellan dessa. X är en generell utlåningsvariabel som kan vara både bokutlåningen totalt, barnboksutlåning, utlåning av vuxenlitteratur och AV-mediellån.

För varje utlåningskategori blir restidselasticiteten

$$(6.2) \varepsilon_i = \beta_i + \delta t$$

och inkomstelasticiteten blir:

$$(6.3) \varepsilon_Y = \eta + \varphi t + 2\mu \ln(Y)$$

Resultaten för ekvation (6.1) återges i tabell 6.2. Av hänsyn till utrymmet har vi där bara tagit med resultaten för de ekonomiska variablerna. Elasticiteter för analysperiodens första och sista år presenteras i tabell 6.3.

Tabell 6.2. Utlåningsekvationer med termer av högre grad för restid och inkomst. Standardavvikelser anges i parentes*

		Böcker totalt	Barn- böcker	Vuxen- böcker	AV-medier
Restid till närmaste bibliotek i logaritmer	$\ln(p_1)$	-0,13871 (0,01991)	-0,07929 (0,03239)	-0,16209 (0,02180)	-0,27449 (0,04778)
Bokprisindex i logaritmer	$\ln(p_2)$	-0,36051 (0,21574)	-0,69440 (0,35333)	0,06392 (0,23778)	-0,20038 (0,51807)
Genomsnittsinkomst i logaritmer	$\ln(Y)$	-0,42992 (0,09673)	-0,35259 (0,15910)	-0,29877 (0,10707)	0,20428 (0,23210)
Trend	t	0,05160 (0,05726)	-0,04870 (0,09361)	0,15293 (0,06300)	-0,04073 (0,13741)
Trend*Restid	$t\ln(p_1)$	0,00848 (0,00251)	0,00364 (0,00409)	0,01067 (0,00275)	0,02422 (0,00603)
Trend*Inkomst	$t\ln(Y)$	-0,01144 (0,01038)	0,01207 (0,01697)	-0,03549 (0,01142)	0,00212 (0,02491)
Inkomst, kvadrerad	$[\ln(Y)]^2$	-0,99386 (0,19095)	-0,97873 (0,31225)	-0,91576 (0,21014)	-2,24280 (0,45860)
Andra faktorer ingår		JA	JA	JA	JA
	R^2	0,965	0,913	0,959	0,887
	N	3391	3338	3338	3388

* $\ln(Y)$ är beräknat utifrån det empiriska genomsnittet genom beräkning av andragsgradstermen.

Restiden har en negativ effekt i början, medan den tappar förklaringskraften i sista delen. Resultaten för inkomst tyder på att böcker, särskilt utlåningen av vuxenböcker, delvis håller på att bli en högst inferior vara, dvs. få en starkt negativ inkomstelasticitet. Andra beräkningar (som inte återges här) visar delvis andra resultat, bl.a. när det gäller nivån på de olika

elasticiteterna. Det är inte så konstigt med tanke på den starka samvariationen längs tidsdimensionen mellan termerna av den högre graden. De två resultat som nämns här verkar dock vara ganska säkra.

Medan restidens minskade effekt är en bra nyhet för biblioteken är fallet det motsatta med den förändrade inkomsteffekten. Den innebär att högre inkomster i framtiden (något man ju kan hoppas på) leder till en minskad efterfrågan på boklån.

Tabell 6.3. Restids- och inkomstelastiteter för 1995 och 2007*

År	Boklån totalt	Utlån, barnböcker	Utlån, vuxenböcker	AV- medielån
Restids-elasticiteter				
1995	- 0,139	- 0,079	- 0,162	- 0,274
2007	- 0,037	- 0,035	- 0,034	- 0,017
Inkomst-elasticiteter				
1995	- 0,086	- 0,014	0,018	0,980
2007	- 0,823	- 0,461	- 0,961	- 0,350

* Inkomstelastiteterna har beräknats för genomsnittet av $\ln(Y)$ för 1995 och 2007. För båda elasticiteterna är $t = 0$ för förstnämnda år och $t = 12$ för 2007.

Hur ska man förklara detta? Det kan i varje fall inte utan vidare grunda sig på att svenska bibliotek lider av Linders sjuka. Den beror, som tidigare nämnts, på att några varor kräver tid och att den alternativa användningen av tiden har ett värde, särskilt för dem som har ett avlönat arbete. Vartefter lönenivåerna ökar blir tiden allt värdefullare. Detta drabbar de varor som är mest tidskrävande hårdast och framför allt dem som kräver restid, som bibliotekstjänster.

I våra resultat skulle det dock visa sig att restidens betydelse ökar med tiden, inte minskar såsom beräkningarna tyder på. Som nämnts har restiden mätts för ett visst år, 2008. Därför har vi inga uppgifter om den faktiska restiden från 1995 och framåt. Det kan tänkas att restiden har gått ned till följd av bättre kommunikationer och/eller att en högre befolkningskoncentration har medfört att restiden minskar mer i kommuner med lång restid som utgångspunkt. Därför kanske detta mer än väl uppväger påverkan av ett högre skuggpris på fritid, men något mer kan vi inte utläsa utan mer information.

Om denna, ganska hypotetiska, förklaring till restidsresultaten är riktig, kan Linders sjuka även fortsättningsvis vara plausibel. Inkomstresultaten tyder i så fall på att den har blivit (åtskilligt) allvarligare, precis så som vi visade för norsk scenkonst och idrott.

En annan förklaring är att det har skett stora förändringar av sambandet mellan biblioteksutlåningen och de vanliga marknaderna för böcker och AV-medier. Det kraftiga fallet i inkomstelastiteten för AV-medier tyder

särskilt på det. Det kan hänga ihop med att de med lägst inkomster i början av perioden inte hade samma tillgång till den utrustning som behövs för att använda sådana medier som andra. Detta kan sedan ha förändrats genom att sådan utrustning har blivit närmast var mans egendom, samtidigt som de med lägst inkomster i större grad än de med högre inkomster lånar AV-medier i stället för att köpa dem.

Centrala delar av sambandet mellan bokutlåningen och den vanliga bokmarknaden borde kunna fångas upp av bokpriset. Men i det hänseendet är våra resultat negativa. Ändå kan det mycket väl tänkas att sambandet är för komplicerat för att vi ska kunna säga något väsentligt om det på grundval av det datamaterial som vi har tillgång till.

Resultaten tyder alltså på att bibliotekens ställning i det svenska samhället håller på att genomgå fundamentala förändringar. Att konstatera att så verkar vara fallet är en sak. Att mer konkret kunna fastslå vad som ligger bakom det som verkar hålla på att hända är en helt annan. Ovan har vi antytt två orsaker, men det kan finnas fler. Vi har inga förhoppningar om att få någon ordentlig förklaring till vilka mekanismer det handlar om inom ramen för det här projektet. Däremot kan det tänkas att det går att skaffa sig ytterligare information som senare gör det möjligt att komma med den troligaste förklaringen. Eventuellt kan det handla om ett samband mellan flera faktorer.

Böcker och AV-medier som "färskvara"

Ett tema som går igen inom biblioteksforskningen (jfr till exempel Slotte, 1989 och Lee, 1993) är betydelsen av att förnya bok- och AV-mediebestånden. Man antar gärna att färska objekt lånas ut oftare än gamla, men i vilken grad det faktiskt är så är förvånansvärt illa dokumenterat.

Vi har tidigare visat att nyförvärven av böcker verkar ha stor betydelse för utlåningen. Motsvarande resultat hittar vi även i Norge. En fråga i samband med detta är hur lång tid det tar innan färskvarueffekten dör ut. För Norge analyserades nyförvärven av böcker för de tre föregående åren, utöver nyförvärven under registreringsåret. Vi fann då att det som betyder något är nyförvärven året innan. Detta förklarades med att nyförvärven koncentreras till sista delen av året, vilket alltså ger fullt utslag på utlåningen först året därpå. Nyförvärven två och tre år tidigare har ingen förklaringskraft. Enligt dessa beräkningar är böcker i högsta grad en färskvara.

Tabell 6.4. Resultat för beräkningar av laggade nyförvärv av böcker. Standardavvikelser anges i parentes

		Böcker- totalt	Barn- böcker	Vuxen- böcker	AV -medier
Restid till närmaste bibliotek i logaritmer	$\ln(p_1)$	-0,08197 (0,01455)	-0,06384 (0,03049)	-0,08663 (0,01610)	-0,07656 (0,03126)
Bokprisindex i logaritmer	$\ln(p_2)$	-0,06720 (0,31868)	-1,34947 (0,66588)	0,87506 (0,35151)	0,28215 (0,68502)
Binär variabel, moms: 1= 2002–2007 0=1995–2003	Dp_2	-0,02649 (0,05488)	-0,26363 (0,11474)	0,16445 (0,06057)	0,09057 (0,11797)
Genomsnittsinkomst i logaritmer	$\ln(Y)$	-0,62554 (0,10200)	-0,39250 (0,21361)	-0,69717 (0,11276)	-0,10440 (0,21920)
Genomsnittsinkomst över medianinkomst i logaritmer	$\ln(SK)$	0,44253 (0,24188)	-0,75157 (0,50642)	0,99777 (0,26733)	0,75719 (0,51991)
Bokbestånd totalt i logaritmer	$\ln(BBT)$	0,22929 (0,01444)			-0,26047 (0,03103)
Bestånd av barn- och ungdomsböcker i logaritmer	$\ln(BBB)$		0,44923 (0,02922)	-0,00875 (0,01542)	
Bestånd av vuxenlitteratur i logaritmer	$\ln(BVB)$		-0,06062 (0,03297)	0,17023 (0,01741)	
Nyförvärv av böcker totalt i logaritmer	$\ln(\Delta BT)$	0,05423 (0,01453)	0,11988 (0,03035)	0,03865 (0,01602)	0,05813 (0,03127)
Nyförvärv av böcker totalt i föl i logaritmer	$\ln(\Delta BT)_{(-1)}$	0,03416 (0,01670)	0,00959 (0,03486)	0,03675 (0,01840)	0,06847 (0,03590)
Nyförvärv av böcker totalt för två år sedan i logaritmer	$\ln(\Delta BT)_{(-2)}$	0,05543 (0,01677)	0,09103 (0,03510)	0,03587 (0,01853)	0,02972 (0,03604)
Nyförvärv av böcker totalt för tre år sedan i logaritmer	$\ln(\Delta BT)_{(-3)}$	0,06999 (0,01438)	0,01523 (0,03016)	0,05745 (0,01592)	0,06279 (0,03090)
Andra faktorer ingår		JA	JA	JA	JA
	R^2	0,965	0,868	0,958	0,906
	N	2609	2602	2602	2607

Motsvarande beräkningar har gjorts för Sverige på grundval av data för hela perioden 1995–2007. När det gäller nyförvärven för de tre föregående åren ”förlorar” man information om de första åren (dvs. 1995–1997). Resultaten av dessa beräkningar presenteras i tabell 6.4. Här har vi också tagit med nyförvärvens totala effekt på utlåningen av barnböcker, vuxenböcker och AV-medier.

I motsats till i Norge försvinner inte nyförvärvens effekt på bokutlåningen samma år. Detta gäller speciellt för barnböcker. Dessutom har nyförvärven för de tre föregående åren en signifikant positiv effekt på den totala bokutlåningen. Detta tyder på att böcker i mindre grad är en färskvara i Sverige än i Norge.

När man tittar på utlåningen av barn- och vuxenlitteraturen separat är påverkan av nyförvärven totalt som förväntat mer oklar. Detsamma gäller utlåningen av AV-medier. Men även om signifikansen är svag, är det intressant att se att effekten på AV-medielånen är positiv både för nyförvärven av böcker samma år och för alla de tre föregående åren. Detta bekräftar intrycket från tabell 6.4 om ett positivt samband mellan AV-medier och böcker, jfr även nästa avsnitt.

Det vi egentligen borde ha analyserat var hur nyförvärven av en kategori påverkar utlåningen av samma kategori. Denna information har vi dock bara för de fyra sista åren. Resultaten av beräkningarna för dessa år presenteras i tabell 6.5. Här gäller det alltså utlåningen 2007, och den information vi använder från de tre föregående åren är endast nyförvärven dessa år. Detta överensstämmer sålunda bättre med beräkningarna från Norge, eftersom de utfördes på grundval av information för åren 2001–2004.

**Tabell 6.5. Resultaten för laggade nyförvärv 2007.
Standardavvikelser anges i parentes**

Variabelbeskrivning	Variabel	Böcker totalt	Barn- böcker	Vuxen- böcker	AV-medier
Restid till närmaste bibliotek i logaritmer	$\ln(p_i)$	-0,03725 (0,04719)	-0,04899 (0,05296)	-0,02929 (0,05501)	0,04516 (0,07373)
Genomsnittsinkomst i logaritmer	$\ln(Y)$	-0,52434 (0,31736)	-0,38382 (0,35307)	-0,56437 (0,36960)	0,43204 (0,49767)
Genomsnittsinkomst över medianinkomst i logaritmer	$\ln(SK)$	-0,60043 (0,75492)	-1,41843 (0,83629)	-0,11058 (0,87892)	-2,25893 (1,18300)
Bokbestånd totalt i logaritmer	$\ln(BBT)$	0,22381 (0,04766)			
Bestånd av barn- och ungdomsböcker i logaritmer	$\ln(BBB)$		0,32933 (0,05195)		
Bestånd av vuxenlitteratur i logaritmer	$\ln(BVB)$			0,14102 (0,05085)	
Totalt AV-mediebestånd i logaritmer	$\ln(BAT)$				0,36602 (0,06458)
Nyförvärv av böcker totalt i logaritmer	$\ln(\Delta BT)$	-0,03018 (0,04521)			
Nyförvärv av böcker totalt i fjol i logaritmer	$\ln(\Delta BT)_{(-1)}$	0,01355 (0,05934)			
Nyförvärv av böcker totalt för två år sedan i logaritmer	$\ln(\Delta BT)_{(-2)}$	-0,00459 (0,05276)			
Nyförvärv av böcker totalt för tre år sedan i logaritmer	$\ln(\Delta BT)_{(-3)}$	0,20199 (0,04813)			
Nyförvärv av barn- och ungdomsböcker i logaritmer	$\ln(\Delta BB)$		0,00094 (0,05464)		
Nyförvärv av barn- och ungdoms- böcker i fjol i logaritmer	$\ln(\Delta BB)_{(-1)}$		0,06881 (0,05193)		
Nyförvärv av barn- och ungdoms- böcker för två år sedan i logaritmer	$\ln(\Delta BB)_{(-2)}$		0,12011 (0,04963)		
Nyförvärv av barn- och ungdoms- böcker för tre år sedan i logaritmer	$\ln(\Delta BB)_{(-3)}$		0,11783 (0,05728)		
Nyförvärv av vuxenböcker i logaritmer	$\ln(\Delta VB)$			0,00613 (0,05786)	

Variabelbeskrivning	Variabel	Böcker totalt	Barnböcker	Vuxenböcker	AV-medier
Nyförvärv av vuxenböcker i fjol i logaritmer	$\ln(\Delta VB)_{(-1)}$			0,02499 (0,06412)	
Nyförvärv av vuxenböcker för två år sedan i logaritmer	$\ln(\Delta VB)_{(-2)}$			-0,03310 (0,05356)	
Nyförvärv av vuxenböcker för tre år sedan i logaritmer	$\ln(\Delta VB)_{(-3)}$			0,11688 (0,05311)	
Nyförvärv av AV-medier totalt i logaritmer	$\ln(\Delta AT)$				0,10764 (0,06789)
Nyförvärv av AV-medier totalt i fjol i logaritmer	$\ln(\Delta AT)_{(-1)}$				0,11462 (0,07390)
Nyförvärv av AV-medier totalt för två år sedan i logaritmer	$\ln(\Delta AT)_{(-2)}$				0,14095 (0,06336)
Nyförvärv av AV-medier totalt för tre år sedan i logaritmer	$\ln(\Delta AT)_{(-3)}$				0,03625 (0,04880)
Andra faktorer ingår		JA	JA	JA	JA
	R ²	0,957	0,950	0,940	0,933
	N	290	288	288	283

Av tabell 6.5 ser vi att det är nyförvärven tre år tidigare (alltså 2004) som har en signifikant positiv effekt på utlåningen, både för böcker totalt och för vuxenlitteratur. För barnböcker ger dessutom nyförvärven två år tidigare (2005) ett signifikant utslag. För AV-medier ger bara nyförvärven innevarande år utslag. Det är tänkbart att det var något speciellt med inköpen 2004 och 2005, men som det ser ut bekräftar dessa beräkningar intrycket från resultaten i tabell 6.5 om att färskvaruproblematiken är mindre relevant för Sverige än för Norge.

Sambandseffekter

Inledning

I kapitel 6 gick vi delvis in på samband, bl.a. sambandet mellan böcker och AV-medier och då exempelvis vilken betydelse beståndet av AV-medier har för bokutlåningen. Detta bygger på data för hela analysperioden, 1995–2007. För de fyra sista åren, 2004–2007, finns som vi tidigare har nämnt mer detaljerad information om biblioteken som gör det möjligt att fördjupa sig i detta ämne, samtidigt som vi kan gå igenom andra former av samband. Det gäller bl.a. sambandet mellan olika kategorier av AV-medier. Vi nöjer oss med en tudelning: ljudböcker och andra AV-medier. Det gäller även ljudbäckers och andra AV-mediers betydelse för utlåningen av böcker, både av böcker

totalt och av de två underkategorier vi arbetar med. I analysen av sambandet mellan de två underkategorierna böcker har vi utöver beståndet även med nyförvärv. Vi undersöker dessutom hur beståndet av tidskrifter, tidningar och datorer påverkar utlåningen av de olika slag som vi studerar.

Sambandet mellan barnböcker och vuxenlitteratur

På grundval av materialet för hela perioden 1995–2007 fann vi tidigare att medan beståndet av barnböcker inte har någon betydelse för utlåningen av vuxenlitteratur verkar beståndet av vuxenböcker ha en negativ effekt på barnboksutlåningen. Beräkningarna som presenteras i tabell 6.6 ger kvalitativt samma resultat, men den negativa effekten av vuxenböcker på utlåningen av barnböcker är betydligt större och tydligare. Det är svårt att ha någon uppfattning om hur detta ska förklaras. Här handlar det om ett väldigt signifikant resultat, och det är därför svårt att tro att det skulle kunna bero på tillfälligheter och ”skräp” i datamaterialet. Däremot har nyförvärven av vuxenböcker en klart positiv betydelse för barnboksutlåningen, och denna effekt är betydligt större än effekten på utlåningen av vuxenböcker.

**Tabell 6.6. Boklån: Sambandseffekter 2004–2007.
Standardavvikelser anges i parentes**

Variabelbeskrivning	Variabel benämning	Boklån totalt	Utlån, barnlitteratur	Utlån, vuxenlitteratur
Restid till närmaste bibliotek i logaritmer	$\ln(p_1)$	-0,06661 (0,02218)	-0,11752 (0,07383)	-0,04624 (0,02445)
Bokprisindex i logaritmer	$\ln(p_2)$	-2,62630 (0,93930)	-6,32500 (3,11503)	-1,84970 (1,03159)
Genomsnittsinkomst i logaritmer	$\ln(Y)$	-0,50996 (0,16214)	-0,90463 (0,53738)	-0,52689 (0,17796)
Genomsnittsinkomst över medianinkomst i logaritmer	$\ln(SK)$	-0,37969 (0,38262)	-0,17849 (1,26737)	0,27238 (0,41971)
Bokbestånd totalt i logaritmer	$\ln(BBT)$	0,19002 (0,02559)		
Nyförvärv av böcker totalt i logaritmer	$\ln(\Delta BT)$	0,13828 (0,02035)		
Bestånd av barn- och ungdomsböcker i logaritmer	$\ln(BBB)$		0,38086 (0,08721)	0,00811 (0,02888)
Nyförvärv av barn- och ungdomsböcker i logaritmer	$\ln(\Delta BB)$		0,21293 (0,06842)	0,03604 (0,02266)
Bestånd av vuxenlitteratur i logaritmer	$\ln(BVB)$		-0,27343 (0,09323)	0,11179 (0,03088)
Nyförvärv av vuxenböcker i logaritmer	$\ln(\Delta VB)$		0,13143 (0,06209)	0,04164 (0,02056)
Bestånd av ljudböcker i logaritmer	$\ln(BLB)$	0,03357 (0,01882)	0,09141 (0,06250)	0,06516 (0,02070)
Nyförvärv av ljudböcker i logaritmer	$\ln(\Delta LB)$	0,04553 (0,01527)	-0,01859 (0,05122)	0,05124 (0,01696)
Bestånd av andra AV-medier i logaritmer	$\ln(BAM)$	0,01788 (0,00942)	-0,06626 (0,03122)	0,03366 (0,01034)
Nyförvärv av andra AV-medier i logaritmer	$\ln(\Delta AM)$	-0,01095 (0,00877)	-0,00360 (0,02918)	-0,00843 (0,00966)
Tidskriftsbestånd i logaritmer	$\ln(BTI)$	0,06130 (0,01599)	0,10214 (0,05299)	0,05601 (0,01755)
Tidningsbestånd i logaritmer	$\ln(BAV)$	-0,05515 (0,01568)	-0,05991 (0,05204)	-0,05040 (0,01723)
Datorbestånd i logaritmer	$\ln(BDM)$	0,04800 (0,01428)	0,06169 (0,04735)	0,05066 (0,01568)
Andra faktorer ingår	JA	JA	JA	JA
Justerad multipel korrelationskoefficient	R^2	0,960	0,706	0,952
Antal observationer	N	1106	1106	1106

Tabell 6.7. AV-medielån: Sambandseffekter 2004–2007. Standardavvikelser anges i parentes

Variabelbeskrivning	Variabelbenämning	AV-medielån totalt	Ljudboks-lån	Utlån, andra AV-medier
Restid till närmaste bibliotek i logaritmer	$\ln(p_1)$	0,02597 (0,03739)	0,13760 (0,03387)	0,05456 (0,06250)
Bokprisindex i logaritmer	$\ln(p_2)$	-2,50910 (1,57617)	-3,04066 (1,42870)	0,29005 (2,63711)
Genomsnittsinkomst i logaritmer	$\ln(Y)$	0,21517 (0,27231)	0,31537 (0,24639)	-0,88141 (0,45493)
Genomsnittsinkomst över medianinkomst i logaritmer	$\ln(SK)$	-0,91587 (0,64233)	-0,80983 (0,58108)	1,17395 (1,07293)
Bestånd av barn- och ungdomsböcker i logaritmer	$\ln(BBB)$	-0,01827 (0,04420)	-0,00012 (0,03999)	-0,04740 (0,07383)
Nyförvärv av barn- och ungdomsböcker i logaritmer	$\ln(\Delta BB)$	-0,01202 (0,03458)	-0,02470 (0,03137)	0,02646 (0,05793)
Bestånd av vuxenlitteratur i logaritmer	$\ln(BVB)$	-0,10204 (0,04676)	-0,00483 (0,04276)	-0,16411 (0,07893)
Nyförvärv av vuxenböcker i logaritmer	$\ln(\Delta VB)$	-0,02517 (0,03156)	0,00234 (0,02848)	-0,05656 (0,05257)
Totalt AV-mediebestånd i logaritmer	$\ln(BAT)$	0,47807 (0,02783)		
Nyförvärv av AV-medier totalt i logaritmer	$\ln(\Delta AT)$	0,25628 (0,02774)		
Bestånd av ljudböcker i logaritmer	$\ln(BLB)$		0,28817 (0,02866)	0,05565 (0,05291)
Nyförvärv av ljudböcker i logaritmer	$\ln(\Delta LB)$		0,19083 (0,02349)	-0,13667 (0,04336)
Bestånd av andra AV-medier i logaritmer	$\ln(BAM)$		0,02140 (0,01432)	0,48951 (0,02643)
Nyförvärv av andra AV-medier i logaritmer	$\ln(\Delta AM)$		-0,02810 (0,01338)	0,45068 (0,02471)
Tidskriftsbestånd i logaritmer	$\ln(BTI)$	-0,00533 (0,02698)	0,04618 (0,02430)	-0,05941 (0,04486)
Tidningsbestånd i logaritmer	$\ln(BAV)$	0,01010 (0,02643)	-0,03724 (0,02386)	0,04526 (0,04405)
Datorbestånd i logaritmer	$\ln(BDM)$	-0,00514 (0,02390)	0,01447 (0,02171)	-0,07493 (0,04008)
Andra faktorer ingår		JA	JA	JA
Justerad multipel korrelationskoefficient	R^2	0,930	0,929	0,890
Antal observationer	N	1106	1105	1106

AV-mediernas effekt på boklånen

För boklånen totalt är det bara nyförvärven av ljudböcker som har en signifikant positiv effekt. I detta sammanhang finns det emellertid en tydlig skillnad mellan barnböcker och vuxenböcker. Både beståndet och nyförvärven av ljudböcker och beståndet av andra AV-medier är av signifikant positiv betydelse för vuxnas boklån. Detta är inte fallet för utlåningen av barnböcker. Dessutom påverkas barnbokslånen signifikant negativt av andra AV-medier. Andra AV-medier verkar därför ha en viss undanträngningseffekt på barnlitteraturen. Däremot verkar alltså ett bra urval av andra AV-medier stimulera utlåningen av vuxenlitteratur.

Böckernas effekt på AV-mediellånen

Av tabell 6.7 ser vi att beståndet av vuxenböcker har en klart negativ effekt på utlåningen av andra AV-medier. Detta är faktiskt den enda signifikanta sambandseffekten av det slag vi här studerar. Ett bra vuxenbokbestånd har alltså en klar undanträngningseffekt på utlåningen av andra AV-medier.

Sambandet mellan ljudböcker och andra AV-medier

Det finns inga signifikanta sambandseffekter mellan ljudböcker och andra AV-medier när det gäller beståndet. Korseffekten av nyförvärv är däremot signifikant negativ för båda. Det verkar alltså finnas en viss ömsesidig undanträngningseffekt när det gäller nyförvärven av de två kategorierna AV-medier.

Tidskrifts-, tidnings- och datorbeståndets betydelse

Resultaten i tabell 6.6 visar att bibliotekens utbud av tidskrifter, tidningar och datorer har en knappt signifikant effekt på utlåningen av barnlitteratur. På utlåningen av vuxenlitteratur har däremot alla tre en tydlig effekt: positiv för beståndet av tidskrifter och datorer och negativ för tidningar. Skillnaden mellan barn- och vuxenlitteraturen är rimlig, eftersom de allra yngsta barnen har mer begränsade möjligheter att tillgodogöra sig den delen av biblioteksutbudet. Barn använder därför biblioteket i högre grad för att låna böcker. Vuxna är kanske mer intresserade av andra delar av utbudet. Ett bra tidningsutbud ser ut att ha en viss undanträngningseffekt på utlåningen av vuxenböcker. Tidskrifter och antalet datorer verkar åt andra hållet, liksom beståndet och nyförvärven av ljudböcker och beståndet av andra AV-medier, vilket vi tidigare har varit inne på. För utlåningen av ljudböcker och andra AV-medier visar tabell 6.7 däremot att bestånden av tidskrifter, tidningar och datorer inte har någon signifikant effekt.

7. SLUTSUMMERING OCH DISKUSSION

Inledning

I denna rapport har vi dokumenterat en ganska omfattande analys av efterfrågan på boklån från svenska folkbibliotek. Perioden som analyseras är 1995–2007, och datamaterialet är på kommunnivå och omfattar i princip alla 290 kommuner i Sverige. Eftersom data saknas för vissa år ingår endast 261 av dessa 290 kommuner i materialet vi har använt. Invånarna i dessa 261 kommuner utgör 92–93 procent av Sveriges samlade befolkning.

Huvudsyftet med analysen är att hitta centrala förklaringsfaktorer för utlåningen, framför allt av böcker men även av AV-medier. Vi har inte haft som mål att komma med konkreta, politiska rekommendationer på grundval av analysen. Å andra sidan hoppas vi att de resultat som har framkommit kan bidra till att öka kunskaperna om de svenska folkbiblioteken och låntagarnas beteenden och att detta i sin tur kan stimulera till att utveckla politiken på området.

I det här kapitlet ska vi summera vissa centrala iakttagelser, försöka att fördjupa oss lite i dem och diskutera hur dessa kanske kan användas när politiken på området utformas.

I det följande refererar vi i flera sammanhang till resultaten för norska bibliotek. Om inget annat anges, är dessa hämtade från Løyland och Ringstad (2008).

Nationella utvecklingsdrag

De svenska folkbibliotekens verksamhet visar vid första ögonkastet en något negativ utveckling. Det gäller särskilt det som står i fokus här, utlåningen av böcker, vilken går tillbaka ganska kraftigt under analysperioden. 1995 var den genomsnittliga utlåningen per invånare i kommunerna 8 böcker, vilket minskade till mellan 6,5 och 7 böcker 2007. Även om tillbakagången är stark är utlåningsfrekvensen långt högre än i Norge. Där var den genomsnittliga utlåningen cirka 4 böcker per invånare under perioden 2001 till 2004. Vid en dekomponering av de svenska utlåningstalen finner vi att det framför allt är utlåningen av vuxenlitteratur som minskar. Det tyder på att det finns systematiska skillnader i lånebeteendet mellan barn och ungdom å ena sidan och vuxna å den andra och/eller att centrala förklaringsfaktorer har utvecklats olika för de två grupperna. Om man ska vidta några åtgärder när det gäller de svenska folkbibliotekens utlåningsmängd, är det därför speciellt viktigt att klargöra vuxnas lånebeteende och vilka faktorer som har störst påverkan.

Vi antar att bibliotekens egna särdrag är viktiga förklaringsfaktorer när det gäller efterfrågan på utlåning. Analyser som har genomförts i Norge pekar på detta. Särskilt viktigt är det med bestånden och nyförvärven av litteratur, liksom bibliotekens öppettider och antalet bokbussar. Både antalet bokbussar och antalet filialer sjunker under den period vi studerar. Eftersom denna utveckling innebär minskad tillgänglighet kan den påverka utlåningen negativt. Å andra sidan kräver fler filialer och bokbussar mer resurser. Om nedtrappningen av antalet bokbussar och antalet filialer har gjorts som ett led i att frigöra resurser till andra och effektivare utlåningsstimulerande åtgärder i kommunen, står det inte helt klart vad nettoeffekten blir på utlåningen. Öppettiden är ett besläktat särdrag som har ett klart samband med tillgängligheten. I motsats till antalet bokbussar och filialer har öppettiderna per vecka vid kommunernas huvudbibliotek ökat under den period vi studerar. Nedan tänker vi återkomma med en diskussion om vilka effekter dessa faktorer får.

Det totala bokbeståndet sjunker också ganska kraftigt under perioden. Tidigare analyser tyder på att beståndet har stor betydelse för utlåningsfrekvensen. Det är därför en potentiell källa som förklarar den negativa utlåningsutvecklingen. Vi har också funnit att det är beståndet av vuxenlitteratur som har den klart mest negativa utvecklingen. Det stärker misstanken på att beståndsutvecklingen är en möjlig orsak till utlåningsminskningen, eftersom minskningen som vi nämnde ovan var starkast för just vuxenlitteraturen. Det verkar emellertid inte som att minskningen av litteraturbestånden beror på att det inte köps in ny litteratur. Förvisso är det stora variationer i de årliga inköpen av ny litteratur, men det finns ingen tydlig trend som visar att det köptes in mindre ny litteratur 2007 än 1995. Däremot ser vi en tendens till att mer litteratur gallras ut/försvinner under periodens gång. Om orsaken till att bestånden minskar är en tuffare utgallningspolitik hos biblioteken eller att boksvinnet är mer omfattande vet vi inte. Det ligger emellertid nära till hands att koppla detta till nedgången i antalet filialer och mobila enheter. Det är sannolikt många äldre böcker och dubletter som gallras ut när sådana utlåningsställen läggs ned.

Huvudresultat – bokutlåningen

För att analysera hur potentiella förklaringsfaktorer påverkar utlåningen postulerar vi något vi har kallat kvasiefterfrågefunktioner. Orsaken till förleden ”kvasi” är att bokutlåning inte är någon marknad i vanlig mening. Däremot finns det en tydlig parallell mellan efterfrågan på boklån och efterfrågan på andra varor genom att det i princip är faktorer av samma typ som kan tänkas ha betydelse. I det sammanhanget skiljer vi mellan fyra kategorier. För det första ekonomiska förklaringsfaktorer som pris och

inkomst. För det andra har vi de kommunala bibliotekens särdrag, vilka vi har varit inne på ovan. För det tredje har vi kommunernas sociodemografiska kännetecken. De omfattar bl.a. invånarantal, utbildningsnivå, andel kvinnor, ålderssammansättning och liknande. Slutligen har vi det som kallas andra förklaringsfaktorer. De omfattar variabler som ska fånga upp eventuella systematiska, regionala variationer i utlåningen som inte fångas upp av regionala skillnader med de övriga förklaringsfaktorerna samt en tids- eller trendvariabel.

Boklånen är gratis och därför finns det inte något pris i vanlig mening på utlåning. Ändå finns det kostnader kopplade till användningen, särskilt eftersom den kräver restid för de flesta, en tid som kan användas alternativt och därför har ett värde. Detta kallas ofta för skuggpris. Priset mäter vi som genomsnittlig restid till närmaste bibliotek i kommunen. Måttet är dock ofullständigt, eftersom vi inte fångar upp att värdet av den alternativa tidsanvändningen kan skilja sig åt mellan olika personer och även variera över tid. Detta ska vi återkomma till i flera sammanhang i det följande.

För vanliga konsumtionsvaror antas det ofta att egenpriset har en negativ inverkan på efterfrågan. Detta bör gälla även för boklån, och detta antagande bekräftas klart av resultaten. Det innebär att ju högre pris i form av längre restid i en kommun, desto färre böcker lånas ut från biblioteken. Detta är naturligtvis av central betydelse när det gäller lokaliseringen eller omlokaliseringen av bibliotek. Den isolerade effekten av restid är emellertid inte så stark eftersom en ökning av restiden på i snitt 10 procent för genomsnittskommunen (ca 0,5 minuter) minskar boklånen med ca 1 procent eller totalt ca 2 000 böcker. För barn- och ungdomsböcker är denna effekt något mindre än för vuxenböcker.

Priset på böcker på primärmarknaden, dvs. i bokhandeln, mäts med hjälp av SCB:s delindex för böcker. Det kan finnas ett samband mellan primärmarknaden och sekundärmarknaden (biblioteken), eftersom boklån och bokinköp är nära besläktade. Det är rimligt att anta att dessa är alternativa, dvs. att man väljer det ena av de två alternativen och att ett högre bokpris förskjuter efterfrågan på böcker från inköp till lån. För vuxenböcker finner vi ett tydligt samband av detta slag. När priset på vuxenlitteratur går i upp i bokhandeln, finns det alltså en tendens till att butikerna förlorar kunder till biblioteken. Detsamma gäller inte för barn- och ungdomslitteraturen – snarare tvärtom. Enligt våra resultat är de två marknaderna komplementära. Det betyder att en nedgång i efterfrågan på böcker i handeln leder till att efterfrågan på barn- och ungdomslån också minskar. Högre priser på barn- och ungdomslitteratur i bokhandeln minskar med andra ord inte bara försäljningen av sådana böcker – det minskar även utlåningen. Ett sådant avvikande strukturellt drag i efterfrågan på böcker inom de

två marknadssegmenten kan vi inte hitta någon självklar förklaring till. En möjlig förklaring är att efterfrågan på böcker för barn och ungdom präglas av yngre bokläsare som inte har etablerat några fasta rutiner eller har ett beroendeförhållande till litteratur. Man gör därför inget val mellan antingen biblioteket eller bokhandeln, utan letar snarare hos båda källor i jakten på litteratur. Komplementariteten i efterfrågan från primär- och sekundärmarknaden innebär därför att ett högre pris på böcker i bokhandeln minskar efterfrågan på boklån. Om detta är fallet, såsom våra resultat visar, betyder det att prisnivån på barn- och ungdomslitteratur kan ha stor betydelse för efterfrågan på böcker i ett mer långsiktigt perspektiv.

Vi undersöker också hur olika inkomstnivåer påverkar efterfrågan på boklån. I detta sammanhang skiljer ekonomer ofta mellan inferiora varor och normala varor. Normala varor kännetecknas av att ökade inkomster leder till ökad efterfrågan. Detta är det normala, därav beteckningen. Inferiora varor kännetecknas av det motsatta: ökade inkomster leder till minskad efterfrågan. Inom biblioteksområdet kan detta ha relevans. Återigen kan sambandet med den vanliga bokmarknaden ha betydelse: När inkomsterna går upp köper man oftare böcker i stället för att låna dem på biblioteket. Det kan också vara förklaringen till den kraftiga efterfrågeökningen på böcker på den vanliga bokmarknaden när inkomsterna går upp, jfr Ringstad och Løyland (2006). Detta har betydelse för den funktion biblioteken är tänkta att ha i den nordiska välfärdsmodellen, som kunskaps- och inkomstutjämnande institutioner: Goda kunskaper och goda läsfärdigheter påverkar invånarnas inkomster och inkomstutsikter positivt. Om det då vore så att ökade inkomster leder till en ökad efterfrågan på boklån, skulle biblioteken snarare förstärka än utjämna inkomstskillnaderna över tid. Den kunskaps- och inkomstutjämnande effekten är alltså beroende av att utlåningen av böcker är en inferior vara, och det är precis detta vi finner i Sverige. Dessutom kan det också finnas en indirekt koppling mellan utlåningen och inkomsterna, genom den presumtivt positiva effekt utlåningen har på benägenheten att utbilda sig. Detta kan få två återverkningar på utlåningen: en positiv genom att utbildning sannolikt har positiv betydelse för utlåningen (jfr senare) och en negativ genom att inkomsterna påverkas positivt, något som alltså enligt våra resultat minskar efterfrågan på boklån. Resultaten tyder alltså på att biblioteken i Sverige fungerar som det är tänkt. För vuxenlitteraturen är det dessutom så att en ökad snedfördelning av inkomsterna i kommunerna, mätt som medianinkomsten delad med genomsnittsinkomsten, förklarar den högre utlåningen av vuxenböcker. Med andra ord: Kommuner med låga genomsnittsinkomster har även en högre utlåning av böcker. Kommuner med samma genomsnittliga inkomstnivåer, men med en snedare inkomstfördelning, har vidare en högre

utlåning av böcker för vuxna. Mot bakgrund av dels det man kan föreställa sig på principiell grund, dels resultaten för Norge, har bibliotekens centrala särdrag ungefär de effekter som man kan förvänta sig. Det är till exempel inte överraskande att ett större bokbestånd, allt annat lika, bidrar till att utlåningen från biblioteken ökar. Ett större bestånd betyder ett bättre urval, och det gör biblioteket attraktivare för allmänheten. Det är emellertid inte något ett-till-ett-förhållande mellan en ökning av beståndet och ökad utlåning. För böcker totalt visar våra resultat att en 10-procentig ökning av bokbeståndet leder till ca 2,5 procent fler boklån. Även här finns det ganska stora skillnader mellan barn- och ungdomslitteraturen och vuxenlitteraturen. Medan en 10-procentig ökning av vuxenlitteraturbeståndet ger en ca 2-procentig ökning i utlåningen av vuxenböcker är motsvarande samband för barn- och ungdomslitteraturen hela 4,4 procent. Det pekar på att det finns mer att hämta i form av ökad utlåning genom att öka beståndet av barn- och ungdomslitteratur än genom att öka beståndet av vuxenlitteratur.

Ett annat särdrag som kan antas ha stor betydelse för utlåningen är inslaget av nyare litteratur. Mycket litteratur är färskvara, i den meningen att den är som mest intressant för de stora läsargrupperna precis efter att den ges ut. För hela perioden 1995 till 2007 har vi bara information om nyförvärven av ny litteratur totalt (bruttoförvärv), och vi hittar som förväntat ett starkt positivt samband mellan nyförvärv och utlåningen av böcker. Men inte heller för bruttoförvärvet av litteratur är det så att det finns ett ett-till-ett-förhållande mellan fler nyförvärv och ökad utlåning. Mer precist är det så att 10 procent fler nya böcker ger en ökad utlåning på 1,5–2,0 procent, allt annat lika. Resultaten för bestånd och nyförvärv stämmer bra med motsvarande resultat för Norge, något som stärker intrycket av att det här handlar om mycket säkra resultat.

Vi har vidare funnit att huvudbibliotekets öppettider är mycket viktiga för utlåningsfrekvensen. En 10-procentig ökning av öppethållandet per vecka, från till exempel 40 till 44 timmar, innebär att mängden utlånade böcker ökar med ca 2,6 procent, eller med ca 6 000 böcker på årsbasis i en svensk genomsnittskommun. Detta gäller både för barn- och ungdomslitteratur och vuxenlitteratur, men längre öppettider är viktigare för det sistnämnda. Det verkar rimligt eftersom vuxna får antas ha ett högre skuggpris på fritid. Den viktigaste effekten här är troligen att längre öppettider gör det möjligt för vuxna att i högre grad hitta tidpunkter då öppettiderna inte kolliderar med arbetstiden.

Antalet bokbussar har som väntat också en klart positiv effekt på utlåningen av böcker. Det gäller både barn- och ungdomslitteraturen och vuxenlitteraturen. Effekten, mätt i antalet extra utlån genom en bestämd

ökning av antalet bussar, är ganska likartad för de två litteraturkategorierna. Det resultatet stämmer för övrigt också med resultaten för Norge.

Antalet filialer har emellertid motsatt effekt. Ett större antal filialer ökar tillgängligheten och borde därför, allt annat lika, leda till att boklånen blir fler. Men detta stämmer varken för utlåningen totalt eller för de två underkategorierna. Tvärtom har vi funnit att fler filialer bidrar till att bokutlåningen sjunker. En tydlig statistisk effekt ser vi förvisso bara för vuxenlitteraturen. Här har vi uppenbarligen en effekt åt motsatt håll som mer än uppväger den positiva inverkan av större tillgänglighet, såsom vi var inne på i avsnittet Nationella utvecklingsdrag (s. 55): Resurser som läggs ned på filialer går ut över andra saker som har större betydelse för utlåningen, som öppethållandet samt beståndet och nyförvärven av böcker. De här resultaten bekräftas av resultaten från Norge. De bekräftas också av analyser som visar klara stordriftsfördelar i produktionen av bibliotekstjänster. Det gäller bl.a. Hammond (1999), som analyserar knappt 1 000 bibliotek i England för räkenskapsåret 1995/1996. Resultaten från den analysen visar att en 10-procentig ökning av storleken (mätt som arbetskraft, lokaler m.m.), ökar produktionen (utlåningen av böcker) med närmare 15 procent. Resultat av den här typen har stor relevans när man ska ta ställning till vad som är en optimal biblioteksstruktur.

Vi har också analyserat hur kommunernas olika sociodemografiska kännetecken påverkar utlåningen. En viktig variabel i detta sammanhang är befolkningsstorleken, som vi tar med för att undgå att skaleffekter fångas upp av de biblioteksrelaterade variablerna, till exempel beståndet och nyförvärven av böcker. Vår analys tyder på att det finns en avtagande tendens i utlåningen av böcker per invånare med hänsyn till befolkningsstorleken. En 10-procentig ökning av antalet invånare innebär en ökning av antalet boklån på mellan 5 och 6 procent. Ungefär motsvarande gäller för Norge. Huvudförklaringen tror vi är att tillgången till alternativa bokkanaler, särskilt bokhandlar, är betydligt bättre i större kommuner. Med andra ord utnyttjar man i högre grad primärmarknaden i folkrika kommuner än i mindre folkrika kommuner.

Vi har också studerat om åldersammansättningen i kommunen påverkar efterfrågan på utlån. Vi har då funnit att den totala bokutlåningen där det finns en stor andel barn i åldrarna 0–14 år är större än i referensgruppen (25–64 år). Och det är inte överraskande att det är barn- och ungdomslitteraturen som särskiljer sig. Mer påfallande är det att låneefterfrågan är systematiskt lägre i kommuner med en hög andel invånare i åldersgruppen 15–24. Här är det primärt vuxenlitteraturen som påverkas. Vi har också sett en positiv effekt av en stor andel äldre (över 65 år). Paradoxalt nog är det barnlitteraturen som ger utslag här. Detta har vi ingen bra förklaring till.

I de tidigare analyser vi känner till är det så att kvinnor är mer benägna att både köpa och läsa litteratur, jfr bl.a. Ringstad och Løyland (2006) samt Løyland m.fl. (2009). Vi har också genomfört tilläggsanalyser av könseffekten baserat på det norska datamaterialet. I dessa beräkningar har vi sett att andelen kvinnor i kommunen har en positiv effekt på efterfrågan på utlån – både för barn- och ungdomslitteratur och för vuxenlitteratur. Av svensk mediestatistik framgår det på samma sätt att kvinnor är flitigare biblioteksanvändare än män, jfr Nilsson (2008). Men i Sverige finner vi att en högre andel kvinnor påverkar utlåningen i negativ riktning – och här är det utlåningen av barnlitteratur som ger utslag. Detta var så tvärtemot vad vi förväntade oss att vi gjorde en extra kontroll av datamaterialet för att se om förklaringen låg där. Vi hittade dock inga fel eller potentiella felkällor som skulle kunna ge en förklaring till resultatet. Frågan kvarstår därför: Är det verkligen så stor skillnad mellan norska och svenska kvinnors biblioteksbetende – två länder som annars är ganska lika?

Vi har vidare sett att en större andel invånare med högre utbildning ökar utlåningen av böcker. Detta stämmer med resultaten för Norge, där vi emellertid fann att det var andelen med gymnasieutbildning som har störst betydelse. Här bekräftas alltså det ena elementet i den indirekta koppling mellan boklån och inkomst som vi nämnde ovan.

Andra förklaringsfaktorer är av två typer: regionvariabler och en trendfaktor. Resultaten för regionvariablerna visar en klar skillnad när det gäller barnlitteratur och vuxenlitteratur. För barnlitteraturen är utlånen systematiskt högre i hela resten av Sverige än i de tre storstäderna Stockholm, Malmö och Göteborg. För vuxenlitteraturen märks en systematisk skillnad åt motsatt håll, men statistiskt sett är den inte så tydlig. Till detta mönster har vi ingen bra förklaring.

Trendfaktorn ska fånga upp effekter på boklånen av andra okända faktorer som varierar över tid. Vi vet alltså inte vad som är orsaken till en eventuell effekt av denna variabel. Den finns med av två orsaker: Vi får fram vilken betydelse okända trendmässiga faktorer har på utlånen. Om vi inte tog med den skulle effekten dessutom fångas upp av andra variabler som ingår i de estimerade modellerna och då skulle vi få fel intryck av deras betydelse.

I tidigare kapitel har vi sett att det finns en tendens till att efterfrågan på boklån faller. Vi har också varit inne på att detta kan bero på faktorer som fångas upp av modellen, till exempel minskade bokbestånd. För boklånen totalt visar analyserna att trendvariabeln inte ger någon statistiskt säker effekt. Vid första ögonkastet kan det tyda på att vi har fångat upp de mest relevanta faktorerna när det gäller att förklara den negativa utvecklingen. Den bilden förändras dock drastiskt när vi dekomponerar efterfrågan på

barn- och ungdomslitteratur och vuxenlitteratur. Vi finner nämligen att det finns en positiv trend i efterfrågan på barn- och ungdomslitteratur. Det verkar alltså finnas några okända faktorer som bidrar till att de svenska folkbiblioteken har blivit attraktivare källor till barn- och ungdomslitteratur. För vuxenlitteraturen gäller det motsatta. Här finns det en ganska stark, underliggande negativ trend, som inte går att förklara med de faktorer som ingår i modellen. Det måste alltså vara något annat än till exempel minskade bestånd av vuxenlitteratur som är orsaken till denna utveckling. I avsnitt 7.5 ska vi spekulera lite kring några resultat som är knutna till tid, pris och inkomst och om detta kan bidra till att förklara något av den här trendeffekten.

Vi har också gjort omfattande beräkningar av det vi har kallat sambandseffekter, dvs. hur de olika sidorna av bibliotekens verksamhet påverkar varandra. Den centrala frågan är om, och eventuellt i vilken grad, de kompletterar eller undantränger varandra när det gäller utlåningen. Sådana effekter är av många slag, men vi har endast ett någorlunda detaljerat informationsunderlag för de sista fyra åren (2004–2007). Vi finner således att medan beståndet av barnböcker inte har någon betydelse för utlåningen av vuxenböcker, har beståndet av vuxenböcker en klart negativ effekt på utlåningen av barnböcker. Å andra sidan är nyförvärven av vuxenböcker av klart positiv betydelse för utlåningen av barnböcker. Effekten är faktiskt mycket större än för utlåningen av vuxenböcker. Det är svårt att ha någon uppfattning om hur detta ska förklaras. Resultaten är dock mycket signifikanta, och det verkar därför inte som ett utslag av tillfälligheter eller ”skräp” i datamaterialet.

När det gäller effekterna av AV-medier finns det en stor skillnad mellan ljudböcker och andra AV-medier. I detta sammanhang finns det dessutom en tydlig skillnad mellan utlåningen av barnböcker och vuxenböcker. Både beståndet och nyförvärven av ljudböcker och beståndet av andra AV-medier är av klart positiv betydelse för vuxnas boklån. Detta är inte fallet för utlåningen av barnböcker. Barnbokslånen påverkas till och med klart negativt av bestånden av andra AV-medier. Andra AV-medier verkar därför ha en viss undanträngningseffekt på barnlitteraturen. Däremot verkar ett bra urval av andra AV-medier stimulera utlåningen av vuxenlitteratur.

Biblioteken ger också tillgång till andra AV-medier, framför allt tidskrifter och tidningar, och dessutom kan låntagarna i varierande grad disponera datorer och få tillgång till bl.a. Internet. Vi har funnit att dessa delar av bibliotekens utbud har en oklar effekt på utlåningen av barnlitteratur. På utlåningen av vuxenlitteratur har däremot alla tre en tydlig effekt: positiv för beståndet av tidskrifter och datorer och negativ för tidningar. Skillnaden mellan barn- och vuxenlitteraturen är rimlig, eftersom de allra yngsta

barnen har mer begränsade möjligheter att tillgodogöra sig den delen av biblioteksutbudet. Barn använder därför biblioteket i högre grad för att låna böcker. Vuxna är kanske mer intresserade av andra delar av utbudet. Ett bra tidningsutbud ser ut att ha en viss undanträngningseffekt på utlåningen av vuxenböcker. Tidskrifter och antalet datorer verkar åt andra hållet, liksom beståndet och nyförvärven av ljudböcker och beståndet av andra AV-medier, vilket vi tidigare har varit inne på.

Huvudresultat – audiovisuella medier

Denna analys gäller alltså i huvudsak utlåningen av böcker. Vi har emellertid gjort en del beräkningar för utlåningen av audiovisuella medier (AV-medier) också, och några av de resultaten förtjänar att framhävas här.

Resultaten för hela analysperioden visar att restiden påverkar även utlåningen av AV-medier klart negativt, och effekten är väsentligt större än för böcker. Utlåningen av AV-medier ligger dessutom enligt våra beräkningar på gränsen till att vara en normal vara, i motsats till utlåningen av böcker.

Helt analogt med böcker har bestånden av AV-medier en mycket klar positiv effekt på utlåningen av dessa medier. Öppettiderna är också av positiv betydelse, i motsats till antalet fasta filialer där effekten är negativ. Det överensstämmer ganska väl med resultaten för böcker. Betydelsen av antalet mobila enheter är däremot oklar, kanske för att utbudet av AV-medier är mer begränsat i sådana utlåningsenheter.

Påverkan av kommunstorlek är positiv och av samma storleksordning som för böcker. Kommuner med en hög andel ungdomar har en tydlig negativ trend även när det gäller utlåningen av AV-medier. I övrigt finns det inga klara skillnader i utlåningsprofilen efter ålder.

I motsats till för böcker, åtminstone barnböcker, har en hög andel kvinnor en positiv och väldigt klar effekt på utlåningen av AV-medier. Som nämnts vet vi från svensk mediestatistik att kvinnor, precis som i Norge, är flitigare biblioteksanvändare än män, jfr Nilsson (2008). Resultaten tyder på att det primärt är AV-medier de är ute efter, medan de i Norge primärt är ute efter böcker. Beräkningarna för Norge visar en negativ, men knappt signifikant effekt av andelen kvinnor på utlåningen av AV-medier. Iakttagelserna understryker frågan vi ställde i föregående avsnitt i samband med de skillnader som enligt våra resultat finns mellan norska och svenska kvinnor.

Resultaten för utbildningsvariablerna tyder på att utbildning utöver grundskolan har större betydelse för utlåningen av AV-medier än för böcker. Detta gäller framför allt för andelen invånare med gymnasieutbildning. Det finns också en påfallande geografisk skillnad. Invånarna i övriga delar av Sverige lånar klart färre AV-medier än invånarna i de tre storstäderna.

Det liknar resultaten för utlåningen av vuxenböcker, men för AV-medier handlar det om långt tydligare skillnader.

Den autonoma trenden har ingen klar förklaringskraft. Under analysperioden har utlåningen av AV-medier ökat med i genomsnitt ca 4,6 procent per år. Våra resultat visar att denna utveckling helt beror på tidsutvecklingen för de specificerade variablerna. Troligen är utvecklingen för AV-mediebeståndet av särskilt stor betydelse i detta sammanhang.

På grundval av data för 2004–2007 har vi tidigare påpekat att ett bra urval av AV-medier, och även nyförvärven av ljudböcker (men inte av andra AV-medier), påverkar utlåningen av vuxenböcker klart positivt. Däremot fann vi att ett bra urval av vuxenböcker har en negativ effekt på utlåningen av andra AV-medier. Här finns alltså ett asymmetriskt samband till vuxenböckernas favör. AV-medier stimulerar utlåningen av vuxenböcker, medan vuxenböckerna undantränger utlåningen av andra AV-medier. Detta bekräftar resultaten från likartade beräkningar för Norge.

Linders sjuka

Linders sjuka beror på att vissa varor är mer tidskrävande att konsumera än andra och att den tid som går åt har ett värde eftersom den kan användas alternativt. Detta gäller särskilt dem som arbetar. För dem som tjänar mycket blir värdet större än för dem som tjänar lite. I takt med den ekonomiska tillväxten ökar lönenivåerna och därmed värdet av den alternativa användningen av tiden som går åt. Allt som allt blir tidskrävande varor därför på sätt och vis dyrare än icke tidskrävande varor, även om priset på varorna ändrar sig lika mycket. Det kan därför finnas en tendens till att tidskrävande varor trängs undan över tid.

I den norska analysen av biblioteksutlåning hittade vi indikationer på att Linders sjuka kan ha relevans. Vi fann nämligen att restiden hade en signifikant negativ effekt på utlåningen av vuxenlitteratur, i motsats till för barnlitteratur. Detta kan bero på att de flesta vuxna i motsats till de flesta barn har ett avlönat arbete, så att restidens skuggpris ökar för de förstnämnda. Vi fann också att inkomstelasticiteten är betydligt större och signifikant positiv för utlåningen av barnlitteratur, i motsats till för vuxenlitteratur. Detta kan hänga ihop med att inkomsten till följd av Linders sjuka får en negativ effekt, vilket beror på att en hög inkomst är korrelerat med hög lön. Det bidrar till att minska effekten av inkomst för dem som har lönen som skuggpris på restid, nämligen vuxna.

Effekten ger dock inga solida hållpunkter till stöd för att det är Linders sjuka det handlar om. Och med den magra litteratur som finns på området är det av stort intresse att undersöka om vi hittar spår av Linders sjuka för svenska bibliotek. Resultaten visar samma mönster som för Norge när det

gäller effekten av restid. För Sverige ger restiden dessutom ett lika kraftigt utslag för utlåningen av AV-medier som för utlåningen av vuxenlitteratur, vilket vi har påpekat ovan. För Norge var restidens effekt på utlåningen av AV-medier oklar. På så sätt får vi ett starkare stöd för Linders sjuka för Sverige än för Norge, eftersom det presumtivt är vuxna som lånar mest AV-medier.

Jämfört med beräkningarna för hela perioden tyder dessutom beräkningarna som gjordes för bl.a. perioden 2004–2007 på att både restidens och inkomstens roll för utlåningen har förändrats. För att kunna analysera förändringarna så att det blir möjligt att testa storleken, riktningen och signifikansen av dem postulerar vi en utvidgad version av våra utlåningsekvationer på ett sätt som förklaras närmare i kapitel 6 (s. 42). Beräkningarna visar då att restiden har en klart negativ effekt i början av analysperioden (1995), medan den har en negativ men mindre effekt i slutet (2007). Resultaten tyder dessutom på att böcker, särskilt utlåningen av vuxenböcker, har blivit en alltmer inferior vara över tid. Detta gäller även AV-medier, men de är i utgångspunkten normala varor, för vilka inkomstökningar ger en ganska hög positiv effekt på utlåningen.

Hur ska man förklara detta? Det kan i varje fall inte utan vidare grunda sig på att svenska bibliotek lider av Linders sjuka. I våra resultat skulle nämligen visa sig att restidens betydelse ökar med tiden, inte minskar såsom beräkningarna tyder på. Restiden har mätts för ett visst år, 2008. Därför har vi inga uppgifter om den faktiska restiden år för år under analysperioden. Det kan tänkas att restiden har gått ned till följd av bättre kommunikationer och/eller att en högre befolkningskoncentration har medfört att restiden minskar mer i kommuner med lång restid som utgångspunkt. Därför kanske detta mer än väl uppväger påverkan av ett högre skuggpris på fritid, men något mer kan vi inte utläsa utan mer information. Om denna, ganska hypotetiska, förklaring till restidsresultaten är riktig, kan Linders sjuka även fortsättningsvis vara plausibel. Inkomstresultaten tyder i så fall på att den har blivit (åtskilligt) allvarligare, precis så som vi visade för norsk scenkonst och idrott (Ringstad och Løyland, 2008 samt Løyland och Ringstad, 2009).

En annan förklaring är att det har skett stora förändringar av sambandet mellan biblioteksutlåningen och de vanliga marknaderna (primärmarknaderna) för sådana produkter. Det kraftiga fallet i inkomstelasticiteten för AV-medier tyder särskilt på det. Det kan hänga ihop med att de med lägst inkomster i början av perioden inte hade samma tillgång till den utrustning som behövs för att använda AV-medier som de med högre inkomster. Detta kan sedan ha förändrats genom att sådan utrustning har blivit närmast var mans egendom, samtidigt som de med lägst inkomster i större grad än de med högre inkomster lånar AV-medier i stället för att köpa dem.

Delar av sambandet mellan bokutlåningen och den vanliga bokmarknaden borde kunna fångas upp av bokpriset. Men det sambandet verkar vara för komplicerat för att vi ska kunna säga något mer än det vi redan gjorde i samband med diskussionen om bokprisets direkta effekt på bokutlåningen.

Resultaten tyder alltså på att bibliotekens ställning i det svenska samhället håller på att genomgå fundamentala förändringar. Att konstatera att så verkar vara fallet är en sak. Att mer konkret kunna fastslå vad som ligger bakom det som verkar hålla på att hända är en helt annan. Ovan har vi antytt två orsaker, men det kan finnas fler.

Slutkommentarer

Datamaterialet vi har haft till förfogande vid den här analysen är egentligen ganska enastående. I dag hade det i alla fall inte varit möjligt att rekonstruera bibliotekens aktiviteter och karakteristik från 1995 till 2007, inte heller kommunernas sociodemografiska och andra särdrag under perioden. Å andra sidan är dataunderlaget insamlat för helt andra syften än det vi har använt det till här. Vi saknar därför central information, framför allt om hur restiderna har utvecklats under analysperioden. Vi har inte heller haft tillgång till bra data som kan ge oss information om skuggpriset per tidsenhet. Detta är dock en realistisk möjlighet i framtiden.

Vi har också haft ett handikapp i samband med tolkningen av resultaten, eftersom det finns så knapphändig tidigare forskning som vi kan använda för att korskontrollera våra slutsatser. Det kan därför mycket väl visa sig senare att vissa av våra slutsatser inte stämmer. Vi är emellertid övertygade om att vi har gett en insikt i de svenska folkbibliotekens funktionssätt och deras användares beteenden som inte går att få fram på annat sätt. Vi hoppas att våra resultat kan vara till nytta för dem som ska utforma svensk bibliotekspolitik, samtidigt som de även bör kunna bilda underlag för vidare forskning på området.

Under alla omständigheter visar våra resultat att de svenska folkbibliotekens litteraturpolitiska roll har ökat i betydande grad under loppet av några få år. Ju mer negativ inkomstelasticiteten blir för utlåningen av böcker, desto större betydelse får bibliotekens inkomstutjämnande effekt i ett mer långsiktigt perspektiv, såsom vi har förklarat ovan. Beteckningen inferior [no. ”mindreverdige”, ö.a.] är i detta sammanhang egentligen olycklig¹⁰. Den infördes för att beteckna varor, framför allt matvaror, som undanträngdes av mer värdesatta produkter allteftersom inkomsterna ökade. Dessa varor hade inte den positiva indirekta och kollektiva påverkan som bokutlåning har. I detta perspektiv borde man hellre kalla boklånen för ”högvärdiga varor” [no. ”høyverdige goder”, ö.a.].

10. Översättarens anmärkning: Diskussionen gäller den norska beteckningen ”mindreverdige goder” (ung. mindervärdiga varor), en term som har en betydligt mer negativ klang än den svenska termen ”inferiora varor”.

REFERENSER

- Aabø, S. (2004): The Value of Public Libraries. A Methodological Discussion and Empirical Study Applying the Contingent Valuation Method. Doctoral dissertation, Department of Media and Communication, University of Oslo, Oslo.
- Baumol, W. (1973): Income and substitution effects in the Linder theorem. *Quarterly Journal of Economics* 87, 629–633.
- Becker, G. (1965): A theory of the allocation of time. *The Economic Journal* 75, 209–227.
- Bittlingmayer, G. (1992): The elasticity of demand for books, resale price maintenance and the Lerner index. *Journal of Institutional and Theoretical Economics* 148, 588–606.
- Buckland, M.K. (1975): *Book Availability and the Library User*. New York: Pergamon Press.
- Buckland, M.K. (1983): *Library services in theory and context*. New York: Pergamon Press.
- Casper, C.A. (1978): Estimating the Demand for Library Service: Theory and Practice. *Journal of the American Society for Information Science* 29, 232–237.
- Casper, C.A. (1979): The Impact of Economic Variables on the Demand for Library Services. *Proceedings of the American Society for Information Science Annual meeting* 16, 41–50.
- Getz, M. (1980): *Public Libraries. An Economic View*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Hammond, C.J. (1999): The technology of library service production: a cost function analysis of public library systems in the United Kingdom. *Information Economics and Policy* 11, 271–295.
- Hjorth-Andersen, Chr. (2000): A Model of the Danish Book Market. *Journal of Cultural Economics* 24, 27–43.
- Késenne, S. og P. Butzen (1987): Subsidizing sports facilities: The shadow price-elasticities of sports. *Applied Economics* 19, 101–110.
- Kingma, B.R. (2001): *The Economics of Information. A Guide to Economic and Cost-Benefit Analysis for Information Professionals*. Westport, Conn.: Libraries Unlimited.
- Lee, H.-L. (1993): The Library Space Problem, Future Demand, and Collection Control. *Library Resources & Technical Services* 37, 147–166.
- Linder, S.B. (1970): *The Harried Leisure Class*. New York: Columbia Press.

- Locher, L. (2005): Public Library Fees in Germany. *Journal of Cultural Economics* 29, 313–324.
- Løyland, K. og V. Ringstad (2008): Determinants of borrowing demand from Norwegian local public libraries. *Journal of the American Society for Information Science and Technology* 59, 1295–1303.
- Løyland, K. og V. Ringstad (2009): On the Price and Income Sensitivity of the Demand for Sports: Has Linder's Disease Become More Serious? *Journal of Sports Economics* 10, 601–618.
- Løyland, K., S. Hjelmbrække, L. Håkonsen, T.E. Lunder og V. Ringstad (2009): *Evaluering av Bokavtalen*. Rapport nr 249, Telemarksforskning.
- Nilsson, Å. (2008): Livsstil och kulturvanor i Sverige 2007. SOM-rapport nr 2008:13, SOM-institutet, Göteborg.
- Ordovery, J.A. og R.D. Willig (1978): On the Optimal Provision of Journals qua Sometimes Shared Goods. *American Economic Review* 68, 324–338.
- Palmer, E.S. (1981): The Effect of Distance on Public Library Use: A Literature Survey. *Library Research* 3, 315–354.
- Prieto-Rodríguez, J., D.R. Jordán og J-F. Sanz-Sanz (2004): Is a tax cut on cultural goods consumption actually desirable? A microsimulation analysis applied to Spain. Paper presented at the AEA conference on the econometrics for cultural goods, Padova, April 22–23.
- Ringstad, V. og K. Løyland (2006): The demand for books estimated by means of consumer survey data. *Journal of Cultural Economics* 30, 141–155.
- Ringstad, V. og K. Løyland (2009). Performing arts demand. Some evidence of Linder's disease. Working paper, Telemark Research Institute.
- Slote, S.J. (1989): *Weeding Library Collections. Library Weeding Methods*. 3rd Edition. Englewood, Colorado: Libraries Unlimited.
- Van House, N.A. (1983a): *Public Library User Fees. The Use and Finance of Public Libraries*. Westport, Ct.: Greenwood Press.
- Van House, N.A. (1983b): Time Allocation Theory of Public Library Use. *Library and Information Science Research* 5, 365–384.
- Withers, G.A. (1980): Unbalanced growth and the demand for performing arts: An econometric analysis. *Southern Economic Journal* 46, 735–742.
- Zieba, M. (2009): Full-income and Price Elasticities of Demand for German Public Theatre. *Journal of Cultural Economics* 33, 85–108.

BILAGA

Bilagetabell 1: Beskrivande statistik för de variabler som ingår i analyserna 2004–2007. Dataunderlaget bygger på 277 kommuner mellan åren 2004 och 2007

Variabelbenämning	Variabelnamn	Genomsnitt	Standard- avvikelse	Min.	Max.
Boklån totalt	UBT	211051	334949	17893	3891774
Utlån, barn-/ungdomsböcker	UBB	97315	141331	1	1437379
Utlån, vuxenböcker	UVB	113735	196795	10119	2508603
AV-mediellån totalt	UAV	40254	91726	956	928201
Ljudbokslån	ULB	16792	29845	0	344752
Utlån, andra AV-medier	UAM	23462	64486	39	739413
Utlån, böcker per invånare	UBT/POP	7,01	1,73	2,64	16,02
Restid till närmaste bibliotek i kommunen	p_1	4,08	1,56	1,87	11,86
Snittinkomst, invånare över 20 år (1 000 kr enl. 2007 års värde)	Y	219,92	27,53	176,57	439,60
Medianinkomst, invånare över 20 år (1 000 kr enl. 2007 års värde)	Y_m	206,19	17,48	172,72	289,10
Y/Y_m	SK	1,06	0,05	1,01	1,52
Bokbestånd, totalt	BBT	144715	179095	13100	2103405
Bestånd, barn-/ungdomsböcker	BBB	45941	51598	4213	569175
Bestånd, vuxenböcker	BVB	98773	128803	7881	1534230
Totalt AV-mediebestånd	BAT	10869	18054	297	192167
Bestånd, ljudböcker	BLB	5847	9454	282	101772
Bestånd, andra AV-medier	BAM	5022	9083	15	93466
Nyförvärv, böcker totalt	ΔBT	6841	9242	767	114774
Nyförvärv, barn- och ungdomsböcker	ΔBB	2868	3677	208	42990
Nyförvärv, vuxenböcker	ΔVB	3817	5403	186	69493
Nyförvärv, AV-medier totalt	ΔAT	1169	2938	21	76663
Nyförvärv, ljudböcker	ΔLB	592	897	16	11042
Nyförvärv, andra AV-medier	ΔAM	577	2388	1	71754
Tidskriftsbestånd	BTI	289	390	0	3950
Tidningsbestånd	BAV	31,82	47,63	0,00	499,00
Datorbestånd	BDM	26,56	38,68	2,00	443,00
Öppetid, huvudbibliotek	O	43,88	9,52	16,00	71,00
Antal filialer	AFI	3,68	5,17	0,00	95,00
Antal bokbussar	AME	0,26	0,46	0,00	2,00
Antal invånare	POP	32044	61153	2541	795163
Andel barn 0–14 år	BA	0,17	0,02	0,13	0,24
Andel ungdomar 15–24 år	UA	0,12	0,01	0,09	0,18
Andel 65 år och äldre	EA	0,19	0,04	0,09	0,30
Andel kvinnor	KA	0,50	0,01	0,47	0,52
Andel i åldern 16–74 år med gymnasieutbildning	VA	0,35	0,03	0,18	0,42
Andel i åldern 16–74 år med högre utbildning	HA	0,16	0,06	0,09	0,44

Variabelbenämning	Variabelnamn	Genomsnitt	Standard- avvikelse	Min.	Max.
Andel i åldern 16–74 år utan angiven utbildning	IA	0,01	0,01	0,00	0,05
Andel med utländskt medborgarskap	FS	0,04	0,03	0,01	0,29
Region, storstad	RE ₁	0,01	0,10	0	1
Region, omnejd	RE ₂	0,17	0,38	0	1
Region, Sydsverige	RE ₃	0,53	0,50	0	1
Region, Mellansverige	RE ₄	0,20	0,40	0	1
Region, Norrland	RE ₅	0,09	0,29	0	1

Bilagetabell 2: Beskrivande statistik för de variabler som ingår i analyserna. Dataunderlaget bygger på 282 kommuner för 1995

Variabelbenämning	Variabelnamn	Genomsnitt	Standard- avvikelse	Min.	Max.
Boklån totalt	UBT	247149	388396	24219	4025721
Utlån, barn-/ungdomsböcker	UBB	102527	139056	10952	1328488
Utlån, vuxenböcker	UVB	144556	253664	11867	2697233
AV-medielån totalt	UAV	24465	49676	0,00	464322
Utlån, böcker per invånare	UBT/POP	8,03	1,77	3,93	14,09
Restid till närmaste bibliotek i kommunen	p ₁	4,10	1,55	1,87	11,86
Snittinkomst, invånare över 20 år (1 000 kr enl. 2007 års värde)	Y	165,77	17,45	136,02	274,88
Medianinkomst, invånare över 20 år (1 000 kr enl. 2007 års värde)	Y _m	158,72	12,40	129,40	206,47
Y/Y _m	SK	1,04	0,03	1,00	1,33
Bokbestånd, totalt	BBT	154806	206532	14000	2187895
Bestånd, barn-/ungdomsböcker	BBB	45935	49857	1278	487050
Bestånd, vuxenböcker	BVB	108871	158627	9361	1700845
Nyförvärv, böcker totalt	ΔBT	6675	10941	245	123716
AV-mediebestånd	BAT	8179	16575	0	177905
Öppettid, huvudbibliotek	O	42,30	9,91	12,00	74,00
Antal filialer	AFI	4,37	5,18	0,00	63,00
Antal bokbussar	AME	0,40	0,57	0,00	4,00
Antal invånare	POP	31039	56021	2854	711119
Andel barn 0–14 år	BA	0,19	0,02	0,14	0,24
Andel ungdomar 15–24 år	UA	0,12	0,01	0,09	0,17
Andel 65 år och äldre	EA	0,19	0,04	0,07	0,28
Andel kvinnor	KA	0,50	0,01	0,47	0,53
Andel i åldern 16–74 år med gymnasieutbildning	VA	0,32	0,02	0,23	0,38
Andel i åldern 16–74 år med högre utbildning	HA	0,12	0,05	0,06	0,36
Andel i åldern 16–74 år utan angiven utbildning	IA	0,01	0,00	0,00	0,03
Andel med utländskt medborgarskap	FS	0,05	0,03	0,01	0,25
Region, storstad	RE ₁	0,01	0,10	0	1
Region, omnejd	RE ₂	0,17	0,37	0	1
Region, Sydsverige	RE ₃	0,53	0,50	0	1
Region, Mellansverige	RE ₄	0,20	0,40	0	1
Region, Norrland	RE ₅	0,10	0,29	0	1

Bilagetabell 3: Beskrivande statistik för de variabler som ingår i analyserna. Dataunderlaget bygger på 277 kommuner för 2007

Variabelbenämning	Variabelnamn	Genomsnitt	Standard- avvikelse	Min.	Max.
Boklån totalt	UBT	201851	323589	17893	3558418
Utlån, barn-/ungdomsböcker	UBB	97145	141235	6194	1437379
Utlån, vuxenböcker	UVB	104706	185225	10428	2121039
AV-medielån totalt	UAV	41333	95800	1173	928201
Ljudbokslån	ULB	17884	30618	0	344752
Utlån, andra AV-medier	UAM	23448	69486	81	739413
Utlån, böcker per invånare	UBT/POP	6,68	1,67	2,64	12,30
Restid till närmaste bibliotek i kommunen	p_1	4,08	1,56	1,87	11,86
Snittinkomst, invånare över 20 år (1 000 kr enl. 2007 års värde)	Y	225,7	29,2	183,2	439,6
Medianinkomst, invånare över 20 år (1 000 kr enl. 2007 års värde)	Y_m	210,9	18,4	178,7	289,1
Y/Y_m	SK	1,07	0,05	1,01	1,52
Bokbestånd, totalt	BBT	141245	172219	14366	1899705
Bestånd, barn-/ungdomsböcker	BBB	45698	50465	5504	543903
Bestånd, vuxenböcker	BVB	95547	123096	8862	1355802
Totalt AV-mediebestånd	BAT	11002	17778	908	191605
Bestånd, ljudböcker	BLB	5789	8620	423	98139
Bestånd, andra AV-medier	BAM	5213	9670	50	93466
Nyförvärv, böcker totalt	ΔBT	6854	9004	816	103927
Nyförvärv, barn- och ungdomsböcker	ΔBB	3017	3811	304	42990
Nyförvärv, vuxenböcker	ΔVB	3725	5124	374	58906
Nyförvärv, AV-medier totalt	ΔAT	1211	2099	53	21728
Nyförvärv, ljudböcker	ΔLB	664	878	25	8871
Nyförvärv, andra AV-medier	ΔAM	547	1352	6	16897
Tidskriftsbestånd	BTI	279	385	0	3806
Tidningsbestånd	BAV	31	46	4	434
Datorbestånd	BDM	29	42	4	430
Öppettid, huvudbibliotek	O	44	10	16	70
Antal filialer	AFI	3,55	4,13	0,00	42,00
Antal bokbussar	AME	0,33	0,50	0,00	2,00
Antal invånare	POP	32377	62394	2549	795163
Andel barn 0–14 år	BA	0,17	0,02	0,13	0,23
Andel ungdomar 15–24 år	UA	0,13	0,01	0,10	0,18
Andel 65 år och äldre	EA	0,20	0,04	0,11	0,30
Andel kvinnor	KA	0,50	0,01	0,47	0,52
Andel i åldern 16–74 år med gymnasieutbildning	VA	0,35	0,03	0,18	0,42
Andel i åldern 16–74 år med högre utbildning	HA	0,17	0,06	0,10	0,44
Andel i åldern 16–74 år utan angiven utbildning	IA	0,01	0,01	0,00	0,05
Andel med utländskt medborgarskap	FS	0,05	0,03	0,01	0,28
Region, storstad	RE1	0,01	0,10	0	1
Region, omnejd	RE2	0,17	0,38	0	1
Region, Sydsverige	RE3	0,53	0,50	0	1
Region, Mellansverige	RE4	0,20	0,40	0	1
Region, Norrland	RE5	0,09	0,29	0	1